IORGU STOIAN

CIVILIZAȚIA EGIPTULUI ANTIC

254

SOCIETATEA PENTRU RĂSPÎNDIREA ȘTIINȚEI ȘI CULTURII

Scanned with OKEN Scanner

IORGU STOIAN

CIVILIZAȚIA EGIPTULUI ANTIC

254

SOCIETATEA PENTRU RĂSPÎNDIREA ȘTIINȚEI ȘI CULTURII
București — 1958

Scanned with OKEN Scanner

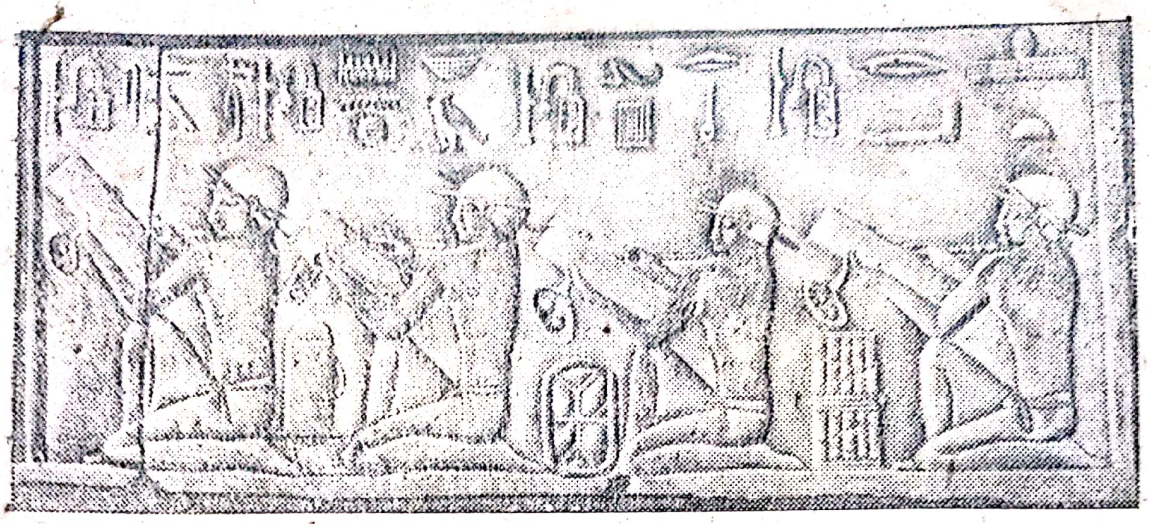

Scribi la lucru

CIVILIZAȚIA EGIPTULUI ANTIC

Fără a ne lăsa seduși de orgoliul egiptenilor antici, care — după spusa lui Herodot — credeau despre ei că „sînt primii născuți dintre toți oamenii" și că, în comparație cu ei, grecii, de pildă, „erau niște simpli copii", nu încape nici o îndoială că civilizația Egiptului antic este una dintre cele mai bogate și originale civilizații ale lumii. Nu este deci de mirare că, încă din antichitate, creațiile ei au fascinat pe toți cei care, sub o formă sau alta, au venit în contact cu ele.

„Pentru că se povestește că zeii s-au născut în Egipt — scrie, de pildă, cunoscutul istoric grec Diodor din Sicilia —, pentru că se atribuie acestei țări cele mai vechi observații asupra aștrilor, pentru că aici se menționează numeroase acțiuni ale oamenilor mari, demne de a fi cunoscute, vom începe istoria noastră cu aceea a Egiptului". „Vechii egipteni — scrisese încă mai înainte filozoful Platon — aveau un zeu... Toth, care, cel dintîi, a descoperit numerele, aritmetica, geometria, astronomia, jocurile de noroc și de zaruri, cum și scrisul". Iar marele Aristotel nu stă la îndoială să afirme că Egiptul este „mama științelor și leagănul disciplinelor matematice".

Scanned with OKEN Scanner

Oricîtă exagerare ar fi în aceste aprecieri ale antichității, cărora știința modernă le-a adus corectările necesare, cercetările egiptologilor, de la Champollion încoace, n-au făcut decît să pună într-o lumină tot mai clară marele aport al vechii civilizații egiptene la tezaurul civilizației universale. Ceea ce face o aplecare asupra ei, fie și sub o formă sumară ca aceea din lucrarea de față, oricînd bine venită și instructivă.

* * *

Deși viața omenească în Egipt este mult mai veche — urmele ei se întind pînă în epoca pietrei cioplite (paleolitic) —, totuși, în mod obișnuit, prin civilizație egipteană antică se înțelege mai ales civilizația faraonică. Deși ne dăm prea bine seama că o astfel de restrîngere lasă la o parte o întreagă perioadă istorică, și încă din cele mai importante — anume perioada comunei primitive —, nu este mai puțin comodă și chiar recomandabilă, mai ales într-o prezentare — oricum limitată — ca aceasta.

Expunerea noastră privind civilizația Egiptului antic începe deci cu acel moment crucial, în care dezvoltarea forțelor de producție și a productivității muncii sporesc considerabil valoarea forței de muncă, creînd astfel posibilitatea exploatării omului de către om, altfel zis, posibilitatea sclavajului ca necesitate istorică, cu consecințele cunoscute — societatea împărțită în clase antagoniste, lupta de clasă și apariția statului.

Aceste condiții apar, în Egipt, încă de la sfîrșitul mileniului al V-lea și începutul mileniului al IV-lea, ceea ce înseamnă, numai pînă la cucerirea lui Alexandru, mai mult de patru milenii [1].

---

[1] Această lungă perioadă este, îndeobște, împărțită — prin combinarea vechiului sistem al dinastiilor, datorit preotului egiptean elenizat Manethon (sfîrșitul sec. al IV-lea — începutul sec. al III-lea î.e.n., cu sistemul mai nou al regatelor, introdus de savantul german Lepsius (sec. al XIX-lea) — în următoarele epoci, cu o cronologie comportînd, de la caz la caz, o mai mare sau mai mică aproximație:

1. *Epoca predinastică* (cca. 4000—3200 î.e.n.); 2. *Epoca Regatului timpuriu sau thinit* (3200—cca. 2778; dinastiile I-a și a II-a); 3. *Epoca Regatului vechi* (cca. 2778 — cca. 2350; dinastiile a III-a—a VI-a), împreună cu așa-numita primă perioadă intermediară (cca. 2350-2150;

Intr-adevăr, avem nenumărate dovezi că, încă din aceste vremuri îndepărtate, chiar dacă în Egipt vînătoarea și pescuitul nu-și pierd cu totul importanța lor economică, ocupația principală a locuitorilor o constituie creșterea vitelor și, mai ales, agricultura. Culturile cele mai răspîndite ale Egiptului antic sînt, în primul rînd, cele de cereale, între care locul de frunte îl ocupă orzul și grîul, apoi legumicultura și pomicultura, mai ales viticultura. Animalele domestice cele mai cunoscute sînt: boul, măgarul, porcul, oaia și capra. Calul se întîlnește, în documente, destul de tîrziu, adică abia de la invazia și dominația hicsoșilor (1730—1580 î.e.n.). Nu lipseau nici păsările, între care amintim gîștele și rațele. De reținut că găinile nu sînt cunoscute în Egiptul antic.

Este însă demn de subliniat — tocmai ca o particularitate, e drept nu numai a Egiptului, ci a întregului Orient antic — că această dezvoltare timpurie a agriculturii în Egipt se datorește nu atît perfecționării uneltelor, care rămîn multă vreme sapa simplă, grapa și plugul primitiv — asemănătoare vechilor pluguri chineze, despre care Marx spunea că „...scormonesc pămîntul, în felul porcului sau al cîrtiței" —, în sfîrșit secera, la început de lut, apoi de lemn cu zimți de cremene, cît mai cu seamă fertilității pămîntului. O fertilitate — ne grăbim să adăugăm — de natură specifică unor ținuturi ca acelea ale Egiptului, brăzdat de marele fluviu, care este Nilul, purtător periodic al unor bogate rezerve nu numai de apă, ci și de îngrășăminte naturale.

De aceea nu este nici o mirare că, după expresia, fără îndoială a lui Hecataios din Milet, reluată și lărgită de istoricul grec Herodot, Egiptul era, pentru egipteni, un dar al Nilului. Mai mult, după o informație a aceluiași He-

---

dinastiile a VII-a — a IX-a, dintre care a VII-a, fictivă); 4. *Epoca regatului mijlociu* (2150 — aproximativ 1680: dinastiile a X-a — a XIV-a), împreună cu a doua perioadă intermediară, în care un loc important ocupă invazia și dominația hicsoșilor (aprox. 1730—1580: dinastiile a XV-a — a XVII-a); 5. *Epoca Regatului nou* (1580—1085: dinastiile a XVIII-a—a XX-a); 6. *Epoca tîrzie* a istoriei Egiptului (1085-332 î.e.n.: dinastiile a XXI-a — a XXXI-a), dintre care un loc aparte are dinastia a XXVI-a, numită — după capitala sa — și saită: 663—525 î.e.n.).

Scanned with OKEN Scanner

rodot, Nilul este pentru egipteni chiar un punct de raliere și recunoaștere, dacă ne putem exprima astfel. „Oracolul lui Amon — spune, într-adevăr, bătrînul istoric grec — declară că Egiptul înseamnă ținutul scăldat de creșterea Nilului, iar egipteni sînt toți aceia care, locuind mai jos de orașul Elephantine (adică de la prima cataractă), beau din apa acestui fluviu". Aceasta, lăsînd la o parte amănuntul destul de semnificativ că numele de Nil apare pentru prima dată la scriitorul grec Hesiod, în timp ce la Homer, Egiptul desemnează, mai întîi, Nilul și numai după aceea ținutul, pe care fluviul, ca să spunem așa, îl creează.

Numeroase sînt documentele egiptene, în care sînt subliniate din plin aceste binefaceri ale Nilului. „Te salut, Hapi (numele Nilului divinizat) — citim, de pildă, într-un vechi imn — tu care te arăți pe acest pămînt și sosești aici, pentru a da viață Egiptului; tu care-ți ascunzi venirea în întuneric, chiar în ziua cînd se cîntă sosirea ta; val ce se întinde peste livezile create de Ra (zeul soarelui), pentru a da viață tuturor celor însetați și care refuză să adape deșertul cu revărsarea apelor cerului. Din momentul coborîrii tale, Geb (pămîntul ca divinitate) se îndrăgește de pîine; Nepri (zeul grîului) își dă ofranda sa, Ptah (zeul meșteșugurilor) face să prospere orice atelier. Degetele sale sînt, cumva, în suferință sau în inactivitate? Atunci milioane de ființe sînt nenorocite... Dacă, dimpotrivă, oamenii sînt ascultați în rugăciunea lor, atunci cînd el se ridică și se numește Khnum (creator pentru ei), din momentul cînd se ridică, pămîntul strigă de bucurie, orice stomac este vesel, orice spinare se scutură de rîs, toți dinții au ce mesteca".

Dar apele Nilului nu aduc numai binefaceri și încă nici pe acestea cu totul de-a gata. De aceea, în documentele egiptene și chiar grecești se oglindesc, din plin, atît aspectul negativ al inundațiilor Nilului, cît și lupta împotriva efectelor sale distrugătoare. Astfel, dacă documentele egiptene vorbesc de marea mîhnire care l-a cuprins, de pildă, pe regele Zeser, din dinastia a III-a (durata acestei dinastii: 2778—2723), „pentru că Nilul, în timpul său, nu s-a revărsat timp de șapte ani", nu uită să consemneze

nici tristețea, întru nimic mai mică, produsă de catastrofala inundație din vremea lui Osorkon al III-lea (757—748 î.e.n), din dinastia a XXIII-a (817 (?)—730 î.e.n.). „Valea întreagă — glăsuiește documentul respectiv — s-a transformat într-o adevărată mare; templele au fost inundate de valuri, locuitorii seamănă cu niște lișițe sau cu niște înotători într-un torent".

Pentru a se înlătura efectele distrugătoare și a se menține numai ceea ce era folositor, creșterile și descreșterile de apă trebuiau să fie deci disciplinate și organizate. Aceasta a dus, încă de timpuriu, la crearea în Egipt a unui vast sistem de drenare și irigare artificială, bine organizat, care din fericire ne este foarte bine cunoscut, grație a numeroase și variate documente. Sistemul consta, în primul rînd, dintr-un complex de diguri, construite împotriva forței distrugătoare a apei, dar mai ales din mari lucrări, destinate mai întîi reținerii în rezervoare a apei fertilizante, apoi distribuirii ei, prin canale bine întreținute. În acest complicat sistem, locul de frunte îl ocupau un fel de elevatoare, constînd din niște cumpene — numite în arabă, pentru că ele se întrebuințează și astăzi, *șadufe* — și niște roți, prevăzute cu numeroase vase — în arabă *saqieh*.

Opera de stăpînire și folosire a naturii nu se termina însă cu această organizare — ca să-i zicem așa — tehnică. Ea era completată cu grija pentru o repartizare — cît mai rațională și mai echitabilă — a apei. Pentru că, este de la sine înțeles, orice risipă de apă făcută de cei așezați în susul fluviului era în detrimentul celor așezați mai la vale. De aici, existența unor adevărate regulamente, despre care se face mențiune nu numai în unele instrucțiuni către „vizirii" din dinastia a XVIII-a (1580—1320 î.e.n.), dar și în cărțile sfinte egiptene, unde se vorbește despre „tribunalul principal al inundației", este drept din lumea cealaltă, dar conceput, fără îndoială, după modelul unui tribunal pămîntesc.

Mai mult, pentru observarea creșterii Nilului și o cît mai rațională distribuire a apei sale, egiptenii construiesc de timpuriu, pe lîngă numeroase posturi locale de observație, două mari instalații de măsurare a apei Nilului —

Scanned with OKEN Scanner

nilometrele: unul din insula Roda, socotit nilometrul prin excelență, din „casa Nilului Hapi" sau Neilopolis, „Orașul Nilului", care deservea, în primul rînd, Egiptul de Jos; celălalt în insula Elephantine, pentru Egiptul de Sus.

Este interesant de reținut că aceste cote anuale ale creșterii Nilului, potrivit cărora, după toate probabilitățile, se calculau impozitele, ni s-au păstrat, începînd cu timpuri foarte vechi, pe un document extrem de important, cunoscut sub numele de piatra din Palermo, după cunoscuta localitate siciliană, în al cărei muzeu el se păstrează astăzi.

Se înțelege că această impunătoare organizare hidraulică, potrivit căreia întregul Egipt antic era transformat într-un vast sistem de împărțire a pămîntului, străbătut de multiple șanțuri și diguri, a mers mereu perfecționîndu-se, în miile de ani ale vechii civilizații egiptene. În liniile sale mari, ea era însă realizată încă din epoca numită thinită, după capitala (Thinis) de atunci a regatului (3200—2778 î.e.n.). O dovadă a vechimii acestei organizări o constituie, între altele, faptul că scrierea cea mai veche egipteană (datînd cam din aceeași epocă) reprezintă cuvîntul „provincie", în egipteană *„spat"*, printr-un dreptunghi împărțit în pătrățele, arătînd prin aceasta, că o astfel de diviziune teritorială — și ea foarte veche — era, în primul rînd, o unitate hidraulică de exploatare agricolă.

Dar dacă, din toate timpurile, egiptenii au socotit, după cum am văzut, pămîntul lor ca un dar al Nilului, ei și-au dat tot așa de bine seama de rolul — de asemenea binefăcător, dar și vătămător — al soarelui, într-o regiune, în care, pe o bună parte, domnește — după o expresie a lui Herodot — „o vară perpetuă". Nu trebuie deci să ne surprindă dacă, alături de documente privind binefacerile sau dezastrele provocate de apele Nilului, tot atît de numeroase sînt documentele, mai ales imnuri, închinate soarelui. „Tu te ridici ușor, o Aton (discul soarelui, zeificat) însuflețit, stăpîn al veșniciei!" — spune un astfel de imn, datorit faraonului reformator Amenophis al IV-lea — Akhnaton (1370—1352 î.e.n.), dar de o inspirație mult mai veche. „Tu ești radios, tu ești frumos, tu ești puternic!

Mare și largă este iubirea ta ; razele tale strălucesc pentru ochii tuturor creaturilor ; figura ta se luminează pentru a face să trăiască inimile. Tu ai umplut cele două țări (cele două Egipturi : Egiptul de Sus și Egiptul de Jos) cu iubirea ta, o, frumos stăpîn, care s-a creat pe el însuși, care creează tot pămîntul și produce tot ceea ce există pe el : oamenii, toate animalele, toți arborii, care cresc pe suprafața pămîntului".

Și trebuie să recunoaștem că, văzînd astfel lucrurile, vechii egipteni aveau, în mare măsură, dreptate. Căci, fără a cădea în greșeala obișnuită la mulți istorici burghezi de a supraaprecia rolul factorului geografic în dezvoltarea societăților omenești, nu se poate nega totuși că, mai ales în timpurile mai vechi, adică în condițiile unei tehnici de muncă mai înapoiate, condițiile naturale, fără a determina, au influențat în mare măsură dezvoltarea Egiptului antic.

Lucrul acesta este valabil însă în Egipt nu numai pentru agricultură și creșterea vitelor, cele două ocupații de bază ale vechilor egipteni. El este tot atît de valabil și pentru meșteșuguri, a căror dezvoltare, destul de timpurie de altfel, este condiționată, în mare măsură, de prezența sau lipsa, în țară, a materiilor prime necesare. De aceea, de pildă, prelucrarea pietrei, atît de abundentă și de variată, a cunoscut în toate timpurile în Egipt o largă răspîndire și o înaltă măiestrie tehnică, nu numai la construirea marilor edificii, ci și alte întrebuințări (de pildă vase de uz casnic). Același lucru se poate spune despre argilă, deși, din motive ușor de înțeles, asupra întrebuințării sale, mai ales în construcții, sîntem mai puțin informați. În schimb, dezvoltarea prelucrării lemnului este frînată de lipsa, în țară, a unor esențe de bună calitate, ca, de pildă, pinii și cedrii, atît de necesari mai ales pentru corăbii și care trebuiau aduși tocmai din Siria. Cît de scump era lemnul de construcție o dovedește amănuntul semnificativ că, cel puțin în vremea Regatului vechi, scîndurile mai mari se făceau din bucăți legate cu mare grijă una de alta.

O situație întrucîtva asemănătoare a avut, în Egiptul antic, prelucrarea metalelor. Într-adevăr, dacă aurul, ar-

Scanned with OKEN Scanner

gintul și arama se puteau procura, ușor și de timpuriu, din deșertul arabic și Nubia, respectiv peninsula Sinai, nu același lucru se poate spune despre fier. Cunoscut încă din epoca predinastică, dar numai sub formă de meteorit, deci foarte rar întrebuințat și numai ca metal de lux (pentru bijuterii), de o întrebuințare a lui pentru obiecte obișnuite nu poate fi vorba mai înainte de sfîrșitul mileniului al II-lea î.e.n. Și încă și atunci, aducerea lui, cu mare greutate, poate tocmai din Transcaucazia, mai probabil însă din Asia Mică (din țara hittiților, „vechea patrie a metalurgiei și mai ales a siderurgiei" «Avdiev»), a constituit o frînă destul de serioasă în calea unei dezvoltate metalurgii a fierului.

Cu toate acestea, cel puțin din epoca Regatului mijlociu, metalurgia egipteană cunoaște, așa cum ne arată documentele, o destul de mare dezvoltare, se înțelege mai întîi ca o metalurgie a bronzului și numai mai tîrziu — așa cum am văzut — a fierului. Astfel, pe pereții mausoleului lui Ipu-im-Ra (în epoca Regatului nou), ni se înfățișează un atelier de turnătorie, în care lucrează 12 oameni, nu știm dacă sclavi sau liberi, dar foarte probabil sclavi. Iar în marele atelier din templul lui Amon din Theba, așa cum ne informează frescele de pe pereții mausoleului „vizirului" Rekhmira (aceeași epocă), printre cei 150 de meșteri nu lipsesc (alături de lemnari, pielari, constructori, sculptori etc.) metalurgiștii.

Dar nu numai prelucrarea pietrei și metalurgia sînt cunoscute în Egiptul antic. Prelucrarea papirului, tăbăcăria, fabricarea faianței, a sticlei, a berii și, mai ales, țesătoria sînt tot atîtea meșteșuguri înfloritoare ale vechii lumi egiptene. Meșteșugul țesutului, în special, care avea la îndemînă inul local, capătă o mare dezvoltare, încă din epoca Regatului mijlociu. Cea mai mare înflorire a țesătoriei se pare a fi fost însă în prima jumătate a mileniului I, cînd apar chiar centre speciale ale produselor textile, ca orașul Akhmim și, mai tîrziu, Memphis. O dovadă a acestei înfloriri o constituie, desigur, faptul că țesătorii și torcătorii ne sînt arătați de documente grupați într-un fel de bresle, ca să nu mai vorbim de existența unui cult

Scanned with OKEN Scanner

special al divinităților țesătoriei : zeița Tait și zeul Hejd-Hetep („albul e mulțumit").

Cu toate acestea, cînd vorbim de dezvoltarea meșteșugurilor în Egiptul antic, nu trebuie să ne lăsăm înșelați de aparențe și să scăpăm din vedere limitele acestei dezvoltări, impuse de lipsa unei piețe mai largi de desfacere. Căci, abia dacă mai este nevoie s-o spunem, produsele acestor meșteșuguri se adresau exclusiv unei clase restrînse de privilegiați, care, nu rareori, le achiziționau pentru a le tezauriza în temple sau în morminte. Masele largi și chiar păturile mijlocii se mulțumeau, de cele mai multe ori, cu produsele „industriei" casnice.

Se înțelege că dezvoltarea agriculturii și a meșteșugurilor și, o dată cu aceasta, apariția unui surplus de produse, la care se adaugă — cum am văzut — lipsa unor importante materii prime, fac să apară și produsele pentru piață — mărfurile, deci comerțul. Cunoscut încă din epoca Regatului vechi, așa cum arată scenele de piață de pe pereții mausoleelor din această vreme, comerțul egiptean își păstrează, încă multă vreme, un caracter destul de rudimentar, nefiind altceva decît un schimb de produse (troc). Este adevărat că, cu vremea (sub Regatul nou), acest procedeu greoi este înlocuit, tot mai mult, cu o unitate de valoare, anume o bucată de aramă — *debenul*, care cîntărea 91 de grame, și, tîrziu de tot, abia în secolul al VII-lea, cu o adevărată monedă.

Dar și atunci, în condițiile generale ale economiei antice egiptene, la care sînt de adăugat greutățile transportului, comerțul — mai ales cel intern — n-a putut cunoaște o prea mare dezvoltare și n-a depășit, în general, limitele micului comerț. In schimb, din motivele arătate mai sus, cum și dintr-o serie de cauze politice, comerțul extern al Egiptului antic a fost destul de intens și a cunoscut chiar unele epoci de relativ mare înflorire. Abundă documente de tot felul, care ne informează asupra numeroaselor relații comerciale pe care Egiptul le întreține, din cele mai vechi timpuri, cu celelalte țări, mai apropiate sau mai depărtate. Nume ca : Nubia (pentru aur), Punt — Somalia actuală — (pentru smirnă, scînduri, electrum), Libanul (pentru lemn de construcție), iar mai tîrziu (Re-

Scanned with OKEN Scanner

gatul nou), Ciprul (pentru aramă), Asia Mică (pentru fier), Mesopotamia (pentru cai etc.), revin des în documentele egiptene.

Un loc aparte, în comerțul extern egiptean, l-au avut, din cele mai vechi timpuri, insulele egeene și, mai ales, Siria. Legăturile, nu numai comerciale, ale Egiptului cu Siria, active încă din timpul dinastiei a IV-a (2723—2563 î.e.n.), așa cum o dovedesc săpăturile de la Byblos, erau atît de strînse și influența lor așa de mare (între altele: scrierea), încît faraonii egipteni se intitulau cu mîndrie „stăpîni ai Byblosului" și „zei ai Libanului".

Obiectul tranzacțiilor îl constituia, în primul rînd, lemnul, pentru care egiptenii dădeau în schimb metale prețioase sau diferite produse, mai ales obiecte de artă. O poveste de la începutul secolului al XI-lea ne dă unele detalii interesante asupra unei astfel de tranzacții, dusă la bun sfîrșit, se pare destul de greu, de împuternicitul marelui preot, ajuns rege, Herihor. Potrivit acestei tranzacții, egiptenii primesc lemnul necesar construirii templului de la Karnak, dînd în schimb diferite bijuterii, stofă de in, 500 rulouri de papirus, 500 piei de bou, 525 saci de linte, 30 de măsuri de pește sărat etc.

Tot atît de strînse și mereu mai largi erau legăturile Egiptului antic cu popoarele egeene, numite în documentele egiptene „Hanebu", adică „cei care se află la spate". Este suficient să menționăm că, în săpăturile de la Kahun (pe locul vechii capitale zidite de Senusret — Sesostris al II-lea: (1906—1888 î.e.n.), au fost descoperite fragmente de vase „de tip Camares", ceea ce arată vechimea legăturilor dintre Egipt și Creta.

Nu trebuie totuși exagerată greutatea specifică, în ansamblul economiei Egiptului antic, nici chiar a comerțului extern. Îmbrăcînd, prea adesea, forma unor adevărate expediții de stat, în numele și în beneficiul regelui, singurul mare negustor, operațiile comerciale externe continuă, tocmai de aceea, să constituie ceva excepțional, așa cum arată însăși celebrarea lor, în actele oficiale.

Toate acestea — dezvoltarea agriculturii și a meșteșugurilor, precum și apariția plusprodusului și a schimbului — au făcut posibilă, ca o necesitate istorică, exploatarea

Scanned with OKEN Scanner

omului de către om, care, în condițiile unei slabe dezvoltări a forțelor de producție, nu puteau îmbrăca decît forma sclaviei. „Diviziunea naturală a muncii, în sînul familiei de agricultori — spune Engels — a permis, pe o anumită treaptă de dezvoltare a avuției, înglobarea uneia sau mai multor forțe de muncă străină". Această posibilitate a apărut în Egipt destul de timpuriu. De relații sclavagiste, cît de cît dezvoltate și — ca urmare — de o societate împărțită în clase antagoniste și deci de cel mai vechi stat egiptean, nu se poate vorbi însă mai devreme de sfîrșitul mileniului al V-lea și începutul mileniului al IV-lea î.e.n.

Este de observat însă că relațiile sclavagiste îmbracă în Egipt, unele forme, care se întîlnesc — este drept — și în alte părți ale Orientului antic, dar parcă nicăieri nu se conturează așa de bine și nu se mențin atît de îndelungat ca aici. Este vorba — așa cum au remarcat Marx și Engels — de acele forme de sclavie, care își au germenele în însuși sînul familiei patriarhale, din cauza puterii nelimitate a șefului său. Aceste forme de sclavie potențială, care devenea prea adesea reală, ne sînt cunoscute destul de timpuriu în Egipt, așa cum ne arată, între altele, faptul că cuvîntul „slugă", „sclav" (în limba egipteană veche *„sedju"*) se însemna cu hieroglifa care înfățișa un copil.

O altă formă și, în același timp, sursă a sclaviei, mai puțin specifică Orientului antic și, se pare, dacă nu mai puțin frecventă, în orice caz mai puțin cunoscută în Egipt, este înrobirea din cauza datoriilor, care poate atinge nu numai pe unii membri ai familiei, din voința șefului său, ci și pe însuși acest șef. Aceasta pare a fi fost, uneori, încă din epoca Regatului mijlociu, soarta țăranilor liberi sărăciți, o dată cu pierderea pămîntului pe care îl stăpîneau. Ceva mai clar avem documentată, în Egipt, această formă de sclavie, în epoca mai nouă, așa cum ne informează unele izvoare grecești, care pomenesc despre măsura luată de regele Bocchoris (720—715 î.e.n.), de a se interzice transformarea în sclavi a debitorilor egipteni insolvabili.

Dar și în Egipt, ca pretutindeni în antichitate, izvorul cel mai vechi și mai de seamă al sclaviei îl formează războaiele, destul de frecvente cel puțin de la Zeser, înteme-

ietorul dinastiei a III-a (2778—2723 î.e.n.), ca să nu mai vorbim de marile expediții ale faraonilor din dinastiile a XVIII-a (1580—1320 î.e.n.) și a XIX-a (1320—1200 î.e.n.), în special ale unui Thutmes al III-lea (1504—1450 î.e.n.) sau ale unui Ramses al II-lea (1298—1232 î.e.n.). Astfel, încă din epoca Regatului vechi, documentele vorbesc tot mai des de „prizonierii vii", adică prizonierii neuciși și transformați în sclavi, din care — așa cum ne informează cronica de pe piatra din Palermo — numai dintr-o campanie, Snefru (începutul dinastiei a IV-a : 2723—2563 î.e.n.) a adus 7 000. Referindu-se la celebra victorie de la Megiddo, a lui Thutmes al III-lea, împotriva asiaticilor, izvoarele egiptene precizează : „Atunci au fost luați caii lor ; carele lor de aur și argint au format prada... Luptătorii lor stăteau trîntiți la pămînt, ca sclavii. Armata biruitoare a maiestății sale a umblat de jur împrejur, numărînd prada și partea fiecăruia... Toată armata triumfa, dînd laudă lui Amon, pentru victoria dăruită de el fiului său. Ei au adus prada, pe care au luat-o, alcătuită din... prizonieri vii, cai, care, aur și argint".

Alimentat de toate aceste izvoare și, mai ales, de ultimul — războaiele — numărul sclavilor merge mereu crescînd și — ceea ce este mai important — ocupînd un loc tot mai mare și mai organizat în producție. Aceasta se vădește dintr-o serie de fapte caracteristice. Mai întîi însuși numele de „corp" — în egipteană „*djet*" — dat tot mai frecvent sclavilor, arată limpede că în Egipt, încă din vremea Regatului vechi, exploatarea sclavagistă luase forme destul de conturate, pentru ca prizonierii, transformați în sclavi, să fie socotiți, ca și vitele, o avere, evaluată în bucăți sau corpuri. „Sclavii și turmele — spune, de asemenea, povestea lui Sinuhet, din epoca Regatului mijlociu — formează bogăția cea mai de seamă a oricărui aristocrat". Așa se explică tratamentul la care sînt supuși, ca „unelte însuflețite" ce erau — ca să întrebuințăm un termen atît de cunoscut în antichitate — din care nu lipseau cele mai grele pedepse. Dovadă — scenele păstrate în diferitele documente figurate.

Dar ceea ce este în special caracteristic și trebuie cu deosebire subliniat este modul de folosire a mîinii de lu-

cru servile în Egiptul antic. Pentru că, în fond, de aceasta depinde gradul mai mare sau mai mic de dezvoltare a sclavagismului, într-o anumită regiune sau epocă.

Deși sclavagismul oriental — deci și cel egiptean — este la început mai mult casnic și va continua să rămînă, în mare măsură, ca atare, totuși, în decursul dezvoltării sale, el va căpăta, și în forme din ce în ce mai organizate, un loc tot mai mare în producție. Astfel, încă din epoca Regatului vechi, sclavii, în cea mai mare parte ai statului, sînt folosiți pe scară tot mai largă și în primul rînd la marile lucrări publice și pe vastele moșii, mine și cariere regale. Ei nu lipsesc însă nici de pe întinsele pămînturi ale templelor, nici chiar, din ce în ce mai mult, din gospodăriile înalților funcționari. Această situație merge accentuîndu-se mereu în epocile următoare, mîna de lucru servilă fiind întrebuințată în tot mai multe și variate domenii ale economiei egiptene. Cu alte cuvinte, și în Egipt, „creșterea continuă a producției și, o dată cu aceasta, a productivității muncii, ridică valoarea forței de muncă omenești ; iar sclavia care, pe treapta anterioară, abia se năștea și era sporadică, devine acum o parte componentă și esențială a sistemului social ; sclavii încetează de a mai fi simple ajutoare" (Engels).

Ar fi însă o mare greșeală să supraestimăm caracterul dezvoltat al sclavagismului oriental — în cazul nostru egiptean — punîndu-l, de pildă, alături de sclavagismul clasic greco-roman. Aceasta nu numai numeric, ținînd seama de faptul că sîntem departe de imensele „turme" de sclavi din Grecia antică (Laurion), dar mai ales din Roma (Sicilia, sudul Italiei etc.), cu mari tîrguri de sclavi, ca, de pildă, acela din Delos, dar chiar — și mai ales — ca loc ocupat în producție.

Caracterizarea justă a sclavagismului oriental, perfect valabilă și pentru sclavagismul egiptean, au dat-o clasicii marxism-leninismului și istoriografia marxistă. Potrivit acestei caracterizări, sclavia s-a oprit, în Orient, din cauza unor condiții speciale, la primul său stadiu de dezvoltare, păstrîndu-și, cu alte cuvinte, multă vreme și în mare măsură, caracterul său primitiv, adică casnic, definit, după cum se știe, de către Engels, în felul următor : „Altceva

(decît sclavagismul greco-roman — I.S.) este sclavagismul casnic din Orient; aici el nu formează, în chip direct, bazele producției, ci este, în chip indirect, o parte componentă a familiei, trecînd în ea pe neobservate".

Așa se și explică de ce, mai mult decît în societățile sclavagiste de tip clasic, greco-roman, economia țărilor din Orientul antic a rămas, într-o măsură mult mai mare, o economie naturală. Nu vorbim numai de vremurile mai vechi, ci chiar de cele mai noi. Astfel, ca să ne referim numai la Egipt, pînă într-o epocă destul de tîrzie — începutul secolului VII î.e.n. — și încă și atunci numai sub forma unor produse străine, am văzut că moneda este necunoscută, iar de o generalizare a ei nu poate fi vorba în Egipt, decît după Alexandru. Dar chiar de o evaluare sub formă de lingouri, în aur, argint sau aramă nu se pomenește mai devreme de sfîrșitul mileniului al II-lea î.e.n. Mai înainte, cînd nu era vorba pur și simplu de troc, evaluarea se făcea — așa cum am arătat — cu ajutorul unei unități de măsură ideală — *debenul*.

Această persistență a economiei naturale — și cu aceasta atingem o nouă mare caracteristică a sclavagismului egiptean, ca, de altfel, a sclavagismului oriental în general — se explică prin dăinuirea, multă vreme, aici, a unor importante rămășițe ale orînduirii gentilice și, mai ales, a acelor comunități mici și închise — mai întîi, sub forma familiei patriarhale, apoi a obștii sătești, pe care „despotismul oriental și dominația alternantă a semințiilor de nomazi cuceritori n-au fost în stare, timp de milenii, să le atingă" (Engels). Dovada cea mai puternică a importanței obștii — de altfel și explicația persistenței ei — o constituie locul care continuă să i se acorde în sistemul de irigație artificială, chestiune atît de vitală, după cum am văzut, pentru economia țării.

Aceasta nu înseamnă, firește, că obștea sătească și o dată cu ea, societatea egipteană, oricît de refractară ar fi fost ea la inovații, a putut rămîne, în decursul îndelungatei sale istorii, mereu omogenă, ci, deși încet, dar nu mai puțin continuu, în sînul său are loc o tot mai accentuată diferențiere socială, bazată pe diferențierea de avere. Aceasta pentru că și aici, așa cum subliniază

Scanned with OKEN Scanner

Engels — „cu cît produsele comunității iau forma mărfii, adică cu cît este mai mic numărul de produse fabricate pentru uzul propriu al producătorului și cu cît este mai mare numărul acelora fabricate pentru schimb, cu cît schimbul din chiar interiorul comunității înlătură diviziunea muncii primitive și spontane, cu atît mai inegală devine situația materială a membrilor individuali ai comunității, cu atît mai puternic este subminată vechea posesiune comună a pămîntului, cu atît mai repede vechea comunitate tinde să se dizolve, transformîndu-se într-un sat de țărani, mici proprietari de pămînt".

Nu putem intra aici în analiza amănunțită a acestui proces, în Egiptul antic, ci ne vom mulțumi a constata, împreună cu savantul sovietic V. I. Avdiev, că în epoca sa de maximă înflorire societatea egipteană seamănă cu o piramidă, la baza căreia s-ar afla masele împilate ale sclavilor și ale săracilor, supuse unei crunte exploatări. Partea de mijloc a piramidei ar constitui-o, apoi, păturile mijlocii ale populației libere — țărani și meșteșugari —, dependente totuși, economicește, de aristocrația sclavagistă și apăsată de grele impozite și corvezi. Partea de sus a piramidei ar forma-o, în sfîrșit, aristocrația sclavagistă, compusă din preoți și funcționari, avînd în frunte pe despot, adică pe faraon.

Situația diferitelor clase ale Egiptului antic, în epoca Regatului de mijloc, o găsim cu o evidentă tendință satirică, dar nu mai puțin veridic, într-o lucrare extrem de interesantă, din acea vreme, așa-numita *„Învățătură a lui Duauf"*. În această *„Satiră a meșteșugarilor"* — cum este numită uneori — un tată grijuliu de soarta fiului său, pe care vrea să-l vadă mare funcționar, cu prețul, evident, al unor eforturi la studiu, expune, în opoziție cu situația scribului, situația tuturor celorlalte categorii sociale: meșteșugari, pescari, vînători, țărani.

„Privește — îi spune el, oarecum ca o introducere — nu este nici un fel de muncă, în care să nu fie un supraveghetor, afară de munca scribului. Căci scribul este el însuși supraveghetor... Nu există scrib, care să fie lipsit de hrană, din belșugul casei regelui. Zeița nașterii dă belșug scribului".

Despre țăranul sărac, fie că este atașat de pămîntul faraonului, al unui templu sau al particularilor bogați, fie că este arendaș pe unul din aceste pămînturi, ni se spune că el nu este stăpîn decît pe o căsuță mizerabilă și o mică grădină. Încolo, el e obligat să lucreze tot timpul sub supravegherea cuiva, supus samavolniciilor diverșilor funcționari, însărcinați cu strîngerea recoltelor, arenzilor sau impozitelor, ale căror ciomăgeli și violențe sînt puse alături de calamitățile naturii (insecte, șoareci, păsări, fiare și hoți). „Atunci — se spune textual, în lucrarea amintită — el (adică țăranul), este întins pe pămînt și lovit, sau încărcat de lanțuri, este aruncat în șanț, cu capul în jos. Soția îi este, de asemenea, încărcată de lanțuri, în fața lui. Chiar și copiii îi sînt puși în lanțuri".

Este drept că, în alte documente, nu lipsesc mustrările regelui către acești prea zeloși agenți ai forței publice; ni se vorbește chiar de anchete severe și de sancțiuni. Însăși frecvența lor — începînd cu sfîrșitul mileniului al III-lea — este însă o dovadă, dacă nu a nesincerității acestor măsuri, în orice caz, a ineficacității lor. Ele trebuie privite deci cu multă prudență. După cum, cu tot atîta prudență trebuie interpretate și scenele idilice, de pe pereții mormintelor, în care țăranii sînt înfățișați muncind plini de voie bună, în sunet de flaut, ba încă exclamînd — așa cum ne arată o inscripție însoțitoare — „Munca noastră, iată ce iubim".

Nu mult deosebită era, în general, situația celorlalte categorii sociale din păturile de jos și chiar mijlocii, așa cum reiese între altele, din aceeași „Învățătură", dar și din alte documente. De reținut, de pildă, ironia amară din inscripția care însoțește reprezentarea, de pe pereții unui mormînt, a unor purtători de litieră: „Plină, litiera ne place mai mult decît goală".

Aceste diferențieri sociale, cu contradicțiile antagoniste inerente între bogați și săraci, între proprietarii de sclavi și sclavi au dus, și în Egipt, ca pretutindeni, la destrămarea orînduirii gentilice și la apariția, pe ruinele ei, a celor mai vechi state sclavagiste egiptene. Nu putem intra aici în amănuntele procesului, care a dus, în Egipt, de la democrația primitivă a clanului (înainte de sfîrșitul mi-

Scanned with OKEN Scanner

leniului al V-lea), prin regatele locale, din ce în ce mai concentrate (mileniul al IV-lea), la monarhia centralizată și la autocrația absolută a faraonului, de origine și esență divină. Vom sublinia numai, încă o dată, că, fără nici o îndoială, sistemul de irigație artificială, impus de condițiile naturale, a acționat, din plin, ca principiu de solidaritate socială și unificare și a contribuit, nu în mică măsură, la constituirea formațiilor statale, din ce în ce mai mari și mai centralizate, din Valea Nilului.

Acest îndelungat proces, de altfel destul de des reactualizat de forțe centrifugale, și-a lăsat urmele într-o serie de detalii, menținute de administrație sau de protocol. Unele — este drept — au dispărut repede, ca, de pildă, cele două administrații (ale Egiptului de Sus și ale Egiptului de Jos), cele două șiruri paralele de titluri ale faraonului, cele două tezaure separate. Altele însă s-au menținut pînă tîrziu. Dintre acestea, cel mai izbitor este fără îndoială, însăși coroana regală (*pschent*), care era de fapt, o suprapunere a două coroane: mitra albă și înaltă a sudului și boneta roșie a nordului. De unde și unul din titlurile esențiale ale faraonului, anume acela de „stăpîn al celor două coroane". La aceasta am mai putea adăuga: prezența, pe stilpul de sub tronul regal, a papirului (nordul) și al lotusului (sudul); în sfîrșit, unirea, în emblemele regale, a albinei și a șarpelui (nordul), cu trestia și șoimul (sudul).

Baza materială a acestor formațiuni statale, care se conturează tot mai mult sub forma acelui specific despotism oriental, o constituie proprietatea despotului — faraonul — asupra întregii țări și, în special, a proprietății funciare, chiar dacă, în fapt, ea se găsea, în cea mai mare parte, în mîna comunităților, adică a obștilor sătești. Aceasta l-a și făcut pe Engels să spună, pe bună dreptate, că „despotismul oriental a luat ființă pe baza proprietății comune asupra pămîntului".

Această bază materială nu s-a socotit însă suficientă pentru menținerea „celei mai grosolane forme de stat" (Engels), care era despotismul oriental. Ca în toate orînduirile bazate pe clase antagoniste, dar mai mult decît în oricare din ele, religia a fost chemată să contribuie

Scanned with OKEN Scanner

la consolidarea puterii regelui și a întregului aparat de stat, prin divinizarea faraonului și instituirea unui adevărat cult al său. Mai mult, „în legătură cu dezvoltarea cultului regelui se produce un proces adînc de transformare exterioară a formelor religiei egiptene. Vechii zei ai naturii se transformă, treptat, în zei ai statului — ocrotitori ai statului, regelui și puterii regale. Astfel, Osiris, zeul naturii, care moare și învie, s-a transformat cu timpul, în rege al lumii de dincolo de mormînt, primul rege al Egiptului și ocrotitor al puterii regale și de aceea este, adesea, reprezentat în chip de faraon, cu toate semnele puterii regale. La fel și vechiul zeu al soarelui, care și-a păstrat mereu chipul primitiv totemic al vulturului — zeul Horus — se transformă, cu timpul, în ocrotitor al regelui, și numele „Horus" devine chiar unul din titlurile sacre ale faraonului". (Avdiev).

Cu toate acestea, îmbogățirea tot mai mare a unora, pe seama sărăcirii și exploatării tot mai accentuate a marii mase de sclavi sau liberi a dus la forme tot mai ascuțite ale luptei de clasă. Deși, de obicei, izvoarele ascund sau măcar voalează astfel de evenimente, ele nu le-au putut trece însă cu totul sub tăcere. Ba am putea spune că, cel puțin pentru anumite epoci, informațiile noastre asupra mișcărilor sociale din Egiptul antic sînt destul de bogate. Cel mai bine cunoscute dintre aceste mișcări, îndreptate împotriva aristocrației proprietare de sclavi și a regelui sînt, desigur, marile răscoale ale maselor muncitoare din Egipt, după unii la sfîrșitul Regatului vechi, după alții la sfîrșitul epocii Regatului mijlociu (aproximativ sec. al XVIII-lea î.e.n.). Aceasta, grație numeroaselor și variatelor documente, ce ni s-au păstrat, cele mai multe cunoscute sub numele generic de învățături, ca, de pildă, *„Învățătura regelui din Heracleopolis"*, *„Învățătura lui Ipuver"*, *„Învățătura lui Noferrehu"* etc.

Pentru acest motiv, cum și pentru faptul că ele constituie, de asemenea, un caz tipic de împletire a răscoalelor interne cu dificultăți externe, ne vom opri ceva mai mult asupra lor. Mai mult, dat fiind că, în aceste lucrări, dintr-o epocă ceva mai tîrzie decît evenimentele, descrierile

sînt totuși așa de vii și de concrete — dovadă a autenticității istorice —, le vom lăsa, aproape exclusiv, pe ele să vorbească.

Elogiul destul de frecvent al păcii, în literatura veche egipteană, se poate să fie — așa cum crede un istoric burghez —, măcar pentru o perioadă, un reflex al politicii externe, în general pacifică, a faraonilor. El poate fi însă, tot așa de bine, ecoul aspirației după o pace, nu numai externă, dar și internă, tocmai într-o vreme ca cea descrisă mai sus, în care ea nu prea exista.

Iată, de pildă, un text, deosebit de semnificativ, extras dintr-una din învățăturile amintite (*Învățătura lui Ipuver*): „Aristocrații sînt în doliu; oamenii de rînd se bucură; întreg orașul zice: să mergem, să suprimăm pe cei puternici dintre noi... Țara este în revoltă [și se învîrtește] ca roata olarului. Hoții ajung proprietari și cei vechi [bogații] sînt jefuiți. Orășenii sînt puși să învîrtească la moară; cei îmbrăcați în in fin sînt bătuți. [Doamnele] care n-au văzut niciodată lumina zilei, ies afară. Țara este plină de răzvrătiți... Drumurile sînt spionate... Magaziile sînt distruse și paznicii lor aruncați la pămînt... Cei mari rabdă de foame și sînt la strîmtoare. Sclavii sînt acum serviți... Căpeteniile țării fug... Săracii alungă pe rege". Nu mai este nevoie să subliniem că, sub pana apărătorului exploatatorilor, exploatații care-și reclamă o viață mai bună, sînt numiți, ca de obicei, hoți, iar exploatatorii sînt „cei vechi" sau „cei mari".

Iată acum și dificultățile externe: „oamenii deșertului înlocuiesc, pretutindeni, pe egipteni. Sosesc străinii; egiptenii nu mai sînt nicăieri. Țara devine un deșert. Ținuturile sînt devastate; arcașii străini vin dinafară în Egipt... Orașele sînt distruse și Egiptul de Sus este un deșert. Delta nu mai este apărată".

Se înțelege că aceste răscoale, a căror forță motrice o forma sărăcimea liberă, mînă în mînă cu sclavii și păturile mijlocii, n-au putut, în condițiile date, înlătura exploatarea. Ele au zdruncinat totuși, fie chiar și pentru un moment, edificiul societății și statului sclavagist egiptean.

Mai mult, dacă evenimentele la care se referă aceste documente sînt de la sfîrșitul Regatului vechi, am avea

Scanned with OKEN Scanner

explicația politicii ulterioare a faraonilor, care, poate și pentru a lupta mai eficace împotriva aristocrației, dar, fără îndoială, și ca o consecință a mișcărilor populare, au căutat, fie și formal, să dea o bază mai dreaptă și mai largă puterii lor. Acest lucru se reflectă, este adevărat, mai ales pe plan fantastic, religios; este vorba adică de o dreptate și egalitate mai mult spirituală și, încă, după moarte. Faptul în sine nu este totuși mai puțin semnificativ.

Aceasta nu înseamnă că reprimarea mișcărilor de care am vorbit n-a fost dintre cele mai crunte. Deși informațiile noastre în această direcție nu mai sînt tot atît de numeroase, unele indicații ne fac totuși să întrevedem măcar o parte din aspectele acestei reprimări. Astfel, într-una din „Învățăturile" amintite, se pomenesc unele din măsurile luate împotriva răzvrătiților. „Dacă — sună textul «Învățăturii» — un om are mulți adepți, dacă trece drept foarte bun în ochii rudelor sale și dacă știe să vorbească frumos, alungă-l, șterge-i numele, zmulge amintirea despre el și nimicește-i prietenii".

Prin astfel de măsuri și altele asemănătoare, dintre care n-au lipsit, desigur, cele sîngeroase, înțelegea clasa exploatatorilor egipteni să restabilească „ordinea", strîns legată de menținerea și întărirea privilegiilor sale. Ceea ce nu înseamnă că lupta maselor exploatate a încetat, sub forme mai mult sau mai puțin cunoscute.

***

Trecem, în sfîrșit, în această sumară prezentare a civilizației Egiptului antic, la înfățișarea cîtorva aspecte ale suprastructurii sale ideologice, altfel zis ale culturii egiptene: artă, literatură, știință.

De la bun început trebuie subliniat că, la fel ca pretutindeni, dar parcă mai evident ca oriunde, diferitele aspecte ale culturii egiptene, inclusiv religia, la care ne-am referit deja adesea mai sus, sînt un reflex, mai mult sau mai puțin direct, al condițiilor, nu numai naturale, ci și social-economice și politice.

Iată, de pildă, arhitectura, poate cea mai completă și mai expresivă creație a geniului egiptean, o adevărată mi-

Scanned with OKEN Scanner

mune a tehnicii, a cărei legătură cu realitatea, sub întreita formă amintită, se vădește de la materialul întrebuințat, pînă la plan și detalii de execuție. Cu observația că, dacă, în ceea ce privește materialul și multe detalii de execuție, influența condițiilor naturale, — așa cum vom vedea — este de netăgăduit — planul celor mai caracteristice realizări ale arhitecturii egiptene este, în mod evident, determinat de concepțiile social-politice și religioase. Este cazul în primul rînd, al palatelor, și, mai ales, al templelor, de altfel cel mai bine cunoscute, locuințele obișnuite dispărînd aproape fără urmă, din cauza materialului întrebuințat (în special, cărămidă nearsă).

Ne vom opri puțin, pentru ilustrare, asupra templelor, atît de bine reprezentate, mai ales în marile ansambluri de la Luxor și Karnak (lîngă Theba).

Deși tipul clasic al templului egiptean se fixează abia pe la sfîrșitul Regatului mijlociu, dacă nu chiar în vremea Regatului nou, unele elemente ale sale, ca, de pildă, coloanele (fie că este vorba de așa-numita coloană „protodorică", fie că este vorba de coloanele cu capiteluri în formă de lotus sau papirus), sînt mult mai vechi.

Este vorba, firește, de coloanele cele mai obișnuite, deoarece, pentru anumite temple cel puțin, sînt cunoscute, în epoca Regatului mijlociu, încă două coloane: 1) așa-numita coloană „hathorică" (de la zeița Hathor), cu capitelul său împodobit cu sistrul și capul unei femei avînd urechi și coarne de vacă (coloană folosită exclusiv la templele dedicate divinităților feminine); 2) stîlpul „osiric" (folosit la templele funerare), numit așa din cauza statuii lui Osiris, care îi era adosată.

Cu unele deosebiri de amănunt, schema templului clasic egiptean, cu toate anexele sale, este următoarea: mai întîi o alee de lespezi, mărginită de statui de sfincși, uneori cu capete de berbec, ducînd din oraș sau de la Nil la templul propriu-zis, care era înconjurat de o impunătoare incintă. După o poartă, flancată de o parte și de alta de cîte un masiv pilon, de care era lipită statuia colosală a faraonului constructor, se dădea într-o mare curte, prevăzută cu portice cu coloane și accesibilă, la serbări, marelui public. De aici, se pătrundea în „camera de recepție a zeu-

Scanned with OKEN Scanner

lui", așa-numita „sală hypostylă", o impunătoare și maiestuoasă pădure de coloane (marea sală de la Karnak, începută de Amenophis al III-lea (1405—1370 î.e.n.) și terminată sub Ramses al IV-lea (1166 î.e.n.), număra nu mai puțin de 134 coloane, înalte de peste 20 m și cu un diametru de 3,40 m ; aceasta pe o suprafață de 100/53 m și la o înălțime de 23 m). În sfîrșit, în fund, într-o obscuritate completă, contrastînd cu lumina orbitoare din curte și clar-obscurul din sala hypostylă, se afla locuința propriu-zisă a zeului, reprezentat aevea prin statuia sa. De aceea nimeni, afară de faraon sau de reprezentantul său, nu putea pătrunde aici. Totul într-un impunător ansamblu, la care se adăugau încă numeroase dependințe : locuințe pentru personalul templului, birouri, magazii, plus grădina, din care nu lipsea niciodată lacul sacru.

Dar adevăratele minuni — socotite ca atare încă din antichitate — ale arhitecturii egiptene sînt, desigur, piramidele. Derivate din vechile morminte, mai ales din așa-numita *mastaba* (bancă) și cu același rost ca și ea, anume de a servi de locuință veșnică defunctului zeificat, în speță faraonului, reprezentat prin mumia și statuia sa, piramidele erau deci, ca și mastabele, cavouri propriu-zise, locuințe ale statuilor și temple. Deși numărul lor este foarte mare, cele mai cunoscute sînt, în afară de piramida în trepte, de la Sakkarah, a lui Zeser, cele trei mari piramide de la Gizeh, aparținînd la trei faraoni din dinastia a IV-a : Hufu (Keops), Hafra (Kephren), Menkaura (Mykerinos) sau pe numele lor adevărat, „orizontul lui Keops", „mare este Kephren", „divin este Mykerinos".

Impresionante, mai întîi, prin mărimea lor (de pildă piramida lui Hufu, care este și cea mai mare, are latura bazei de 230 m (= 5 ha suprafață) și înălțimea de 146,59 m, ceea ce dă un volum de 2 521 000 m^3, iar pentru construirea ei — după spusa lui Herodot — au fost necesari 20 de ani de muncă, după alți 10 ani de lucrări pregătitoare), piramidele nu sînt mai puțin impunătoare prin anexele lor — templul din vale și cel lipit de ele — și galeriile complicate, barate de grilaje, prin care se ajunge la cavoul propriu-zis. Aceasta, ca să nu mai pomenim acea minunată anexă a piramidei lui Kephren, care este

Scanned with OKEN Scanner

faimosul sfinx de la Gizeh și mai ales, acele minunate și atît de realiste imagini pe care le constituie reliefurile și hieroglifele, care împodobesc pereții piramidelor, ca, de altfel, și ai altor monumente, fie ele temple sau palate. Pentru că, în general, atît sculptura, cît și pictura nu sînt despărțite de arhitectură.

Cu regretul de a nu putea intra aici în mai multe amănunte, ne vom mulțumi, în afară de sublinierea, încă o dată, a imensului interes documentar al acestor imagini, a menționa cîteva din capodoperele sculpturii egiptene antice: Sfinxul de la Gizeh, Kefren șezînd, protejat de șoimul Horus, „capul satului" și scribul așezat (din vremea Regatului vechi); capul lui Sesostris al III-lea la bătrînețe; statuia lui Amenemhet al III-lea (Regatul mijlociu); Hatshepsut și Amenophis al III-lea și, în sfîrșit, statuile lui Amenophis al IV-lea — Akhnaton și ale soției sale Nefertiti (Regatul nou). Toate „capodopere, impresionante prin gigantescul unora, prin perfecția tehnică a celor mai multe, dar mai ales prin calitățile lor estetice, prin pătrundere psihologică și simț al vieții" (A. Aymard).

Asupra literaturii egiptene antice, atît de bogată și variată, chiar atîta cîtă ni s-a păstrat, nu ne vom opri prea mult, deoarece, dată fiind strînsa ei legătură cu aproape toate aspectele vieții egiptene, am avut numeroase prilejuri, în decursul expunerii noastre, să ne referim la multe producții literare, mai ales de natură religioasă — (imnurile) sau morală — numeroasele „Învățături", „amestec de aluzii istorice, de critică socială, de precepte morale, de observații psihologice, de imaginație" (Drioton-Vandier). Am mai putea aminti, de aceeași inspirație, tot atît de numeroasele mituri și chiar o dramă, un fel de „mister", în care se înfățișează „pasiunea lui Osiris".

Un loc aparte, în această literatură moralo-religioasă îl ocupă, fără îndoială, prin concepția sa sceptică și materialistă, acea interesantă „Discuție cu sufletul său a unui plictisit de viață" și, mai ales, „Cîntecul harpistului". „Nimeni — spune un pasaj din ultima dintre aceste opere — nu revine de acolo, ca să ne poată spune ce este acolo; ca să ne spună de ce au ei nevoie, pentru a liniști inimile noastre, pînă cînd nu vom merge și noi acolo, unde s-au

Scanned with OKEN Scanner

dus ei. Fii deci vesel, urmează-ți pofta, cît timp trăiești. Tînguirile nu pot scăpa pe nimeni de mormînt".

Ar fi însă o greșeală să ne închipuim că toată literatura egipteană antică era de natură religioasă și morală. Începînd, mai ales, cu epoca Regatului mijlociu, tot mai numeroase sînt producțiile literare de inspirație laică și chiar populară.

Iată, mai întîi, acele minunate cîntece de muncă, de pildă, cîntecul treierătorilor, atît de proaspăt și de uman:

„Treierați pentru voi, treierați pentru voi,
Tauri, treierați pentru voi,
Treierați pentru hrana voastră,
Treierați grîne pentru stăpînii voștri,
Nu vă dați odihnei,
Căci azi ziua e răcoroasă"

Sau acele povestiri, pline de realism și umor, ca „Povestea celor doi frați", „Povestea lui Sinuhet" și, mai cu seamă, „Povestea unui naufragiat", de surprinzătoare rezonanță homerică.

Aceasta, ca să nu mai vorbim de bogata și atît de variata poezie lirică a cîntecelor de dragoste, pline de pasiune și gingășie sau de numeroasele opere de caracter istoric, între care o mențiune specială merită „Analele lui Thutmes al III-lea" și, mai ales, „Poemul lui Pentaur".

Vom zăbovi, în schimb, ceva mai mult, asupra unor aspecte ale științei egiptene antice, al cărei aport la progresul științei universale nu este de neglijat, chiar fără a cădea în exagerările grecilor vechi, după care — așa cum am văzut — științe ca geometria, medicina, chimia și altele au fost cultivate pentru prima dată în Egipt. Ceea ce este sigur este că, fie chiar și cu un caracter mai mult practic decît teoretic, cum s-a accentuat poate cu prea multă insistență, în toate aceste discipline, siliți de nevoile vieții — irigație, mumifiere etc. — vechii egipteni au cunoscut remarcabile realizări.

De pildă, în matematică, pe lîngă un destul de complet sistem de măsuri și greutăți, egiptenii se foloseau de sistemul zecimal (fără a cunoaște însă semnul zero), cu rămășițe însă ale unui sistem, probabil mai vechi, duodecimal, vizibil în diviziunea anului în 12 luni și în 36 de

Scanned with OKEN Scanner

decade, iar a zilei și nopții în cîte 12 ore. Din cele patru operații, egiptenii cunoșteau însă numai două — adunarea și scăderea —, înmulțirea și împărțirea efectuîndu-se printr-un complicat sistem de adunări. La fel de rudimentar era și calculul fracțiilor. În geometrie, nu fără greșeli, se cunoșteau multe din proprietățile triunghiurilor, ale dreptunghiurilor, trapezului și trunchiului de piramidă, cunoștințe atît de necesare în agricultură și construcții.

Mult mai mari progrese au realizat vechii egipteni în științele naturii, științe de observație, în primul rînd în medicină și astronomie. Astfel, în medicină, mai ales grație numeroaselor disecții și mumificări, se ajunge la remarcabile cunoștințe de anatomie, la care se adaugă, curînd, tot atît de remarcabile rezultate privind cauzele și remediile bolilor. Cu toate acestea și în ciuda deosebitei aprecieri de care se bucura vechea medicină egipteană din partea grecilor, nu trebuie să scăpăm din vedere că practicile medicale sînt, în Egiptul antic, destul de empirice și chiar cu un pronunțat caracter magic. Este semnificativ, din acest din urmă punct de vedere, că numele medicului — *sunu* — este purtat și de preoți, iar principalele centre medicale erau templele, de pildă templul lui Atum-Ra, din Heliopolis; al lui Anubis din Letopolis etc.

În ceea ce privește astronomia egipteană, cu multe elemente de astrologie, de asemenea, în mare măsură, în mîna preoților, cea mai remarcabilă creație a sa este desigur stabilirea, încă din 4241 î.e.n., a calendarului atît de necesar pentru agricultură, bazat pe observația precisă a revoluției anuale a soarelui și a poziției lui Sothis (Sirius) în raport cu el. Cum însă diviziunile obișnuite ale anului erau lunare, erau făcute adică după fazele lunii, a trebuit să se caute o concordanță, cît mai apropiată, a acestora cu anul solar. Această concordanță a fost obținută prin adoptarea unui calendar de 12 luni, a 30 de zile fiecare, cu intercalarea sau adausul, la sfîrșit, a cinci zile de sărbătoare, un total deci de 365 zile, aproximativ cu 1/4 zi mai puțin decît anul solar.

„Ceea ce caracterizează acest prim calendar cunoscut este adaptarea sa la lucrările agricole. [Deoarece] cele 12 luni erau împărțite în trei anotimpuri, de 4 luni, numite

creșterea (akhet), semănatul (pert), secerișul (shemu). Ziua inițială a anului era fixată la 19 iulie (iulian = 15 iunie gregorian), cînd aveau loc două fenomene extraordinare pentru agricultori: începutul creșterii Nilului și apariția pe cer, la răsăritul soarelui, a stelei Sothis (Sirius)" (A. Moret).

Aceasta însemna, fără îndoială, un mare progres, față de toate celelalte calendare ale antichității, chiar mai tîrzii, care se bazau numai pe fazele lunii. Aceasta l-a și făcut pe Iulius Cezar, sfătuit de astronomul Sosigenes din Alexandria, să-l impună, cu cîteva modificări, lumii romane. Este, cu unele rectificări ulterioare, calendarul universal de astăzi.

Cunoștințele de astronomie ale egiptenilor antici nu se opreau însă aici. Ei știau, de pildă, să împartă stelele în două categorii: așa-numitele *indistructibile* (ikhemu-sek), care nu dispar niciodată de pe cer, și *neobositele* (ikhemu-urz), planetele; știau de asemenea să determine timpul, nu numai ziua, ci și noaptea, prin diferite mijloace: cadrane solare, vase hidraulice etc.

***

Oprim aici această expunere a uneia din cele mai impresionate civilizații ale omenirii, despre care Herodot spusese că este un dar al Nilului, caracterizare, în mare parte, adevărată. Ea nu este însă mai puțin unilaterală, pentru că nu ține seama de rolul omului, adică al poporului egiptean în crearea acestei civilizații. Or, este evident, că acest dar a putut fi — cum am văzut — disciplinat și pus în slujba omului, numai cu truda maselor muncitoare, prin acel impresionant sistem de irigație, cunoscut din cele mai vechi timpuri.

Înțelegînd această lecție a trecutului, dar în cadrul unei orînduiri superioare, deci cu alte posibilități, poporul egiptean de astăzi dezvoltă tot mai mult mijloacele de punere în valoare a bogățiilor sale, pentru a-și completa independența politică, de curînd căpătată, cu independența economică. Între acestea — fapt semnificativ — un loc de seamă îl ocupă tot perfecționarea sistemului de irigație, prin construirea unui nou mare baraj la Assuan, lîngă

Scanned with OKEN Scanner

prima cataractă, una din cele mai mari construcții hidraulice din lume. Cu ajutorul acestui baraj, pe lîngă producerea unei imense energii electrice (10 miliarde kW/ore), se va putea construi un nou sistem de irigație, cu care vor putea fi irigate 840 000 ha, astăzi necultivate, dar pe cale de a fi recuperate asupra deșertului.

Un exemplu și un început, în această privință, îl constituie crearea unei noi provincii roditoare, cu sate model (noua provincie va purta numele At-Tahrir, ceea ce înseamnă eliberare). Nume simbolic, pentru tot ceea ce se face astăzi în Egiptul veșnic, „Mîsr-al-Halida" — cum își numesc țara egiptenii —, țară nu numai a unei străvechi civilizații, ci și a luptei dîrze pentru o viață independentă și prosperă, pe care toate forțele colonialismului nu o vor putea niciodată înfrînge.

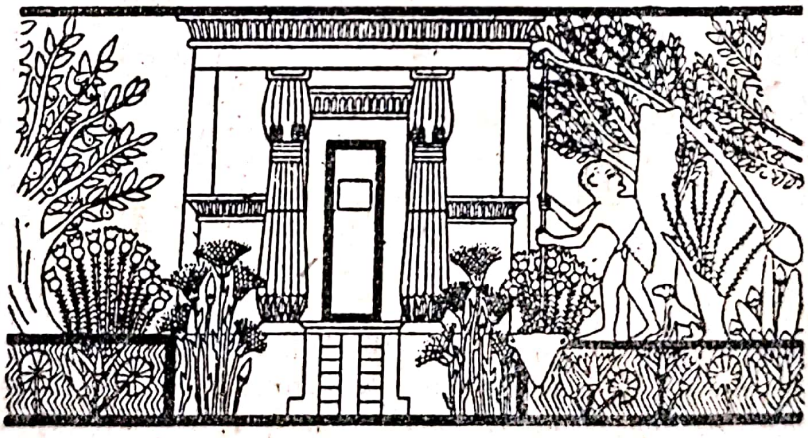

Udarea grădinii cu ajutorul șadufei

Scanned with OKEN Scanner

SCURTĂ BIBLIOGRAFIE

Nu dăm, se înțelege, decît cîteva lucrări — sau de orientare generală sau mai accesibile.

Karl Marx—*Forme premergătoare producției capitaliste*, E. S. P. L. P., 1956 (cuprinzînd, cum arată însuși titlul, „analiza procesului care precede formarea relației capital sau acumulare primitivă" — lucrare fundamentală pentru înțelegerea relațiilor sclavagiste în general, orientale în special).

V. Avdiev—*Istoria orientului antic*, traducere romînească din 1951, după ediția rusă din 1948, pp. 3—13 (introducere), 83—186 și 292—303 (Egiptul), cu bibliografia de la pp. 375—376; 380—385; 390.

Academia de Științe a U.R.S.S.—*Istoria universală*, vol. I, Moscova, 1955, sub redacția lui I. P. Franțev, I. M. Diakonov, G. F. Ilin, K. B. Kiseliov, V. V. Struve (o traducere romînească este în lucru la Editura Științifică).

A. Aymard și **Jeannine Auboyer**—*Histoire générale des civilisations*, t. I. L'Orient et la Grèce antique, 2—e éd. 1955, pp. 9—119, cu bibliografia de la pp. 639 și 640.

E. Drioton și **J. Vandier** — *L'Égypte*, Paris, 3—e éd., 1952 colecția „Clio", t. I, 1 (lucrare, în special, de referințe bibliografice).

A. Moret — *Le Nil et la civilisation égyptienne*, Paris, 1926; nr. 7 din colecția „L'évolution de l'Humanite" (deși mai veche, utilă și comodă).

A. Erman și **H. Ranke** — *Aegypten und aegyptisches Leben im Altertum*, Tübingen, 1923; trad. franceză de Ch. Mathien, sub titlul *„La civilisation égyptienne"*. Paris, Payot, 1952 (aceeași observație ca pentru precedenta).

E. Drioton — *Pages d'égyptologie*, Le Caire, 1957.

Claude Avéline — *Égypte*, în *„Les Albums des Guides Bleus"*, Paris, Hachette, 1955 (ilustrații privind diferite aspecte ale civilizației egiptene, însoțite de o scurtă introducere istorică și de note explicative).

Samivel — *Trésor de l'Égypte*, Photographies en noir et en couleurs de M. Andrain, Paris — Grenoble, 1955 (cam același caracter cu precedenta).

Scanned with OKEN Scanner

EXPLICAREA ILUSTRAȚIILOR

Coperta. — *Sfinxul de la Gizeh*, operă din epoca Regatului vechi, mai exact a regelui Kephren (dinastia a IV-a), pe care l-ar reprezenta sub această formă de leu cu cap de om, adorînd soarele răsare (cf., în text, pp. 24—25). Mai tîrziu, el a fost pus chiar în legătură cu cultul solar a lui Horus-Râ la orizont sau Harmakhis, de unde i-ar fi venit și numele, cuvîntul sfinx transcriind în greceşte — după unii — un nume egiptean *(seshep ânkh)*, care ar însemna „imagine vie" (a lui Harmakhis) (cf. și, mai jos, explicația planșei nr. 16).

În fund se văd piramidele lui Kephren (dreapta) și Mykerinos (stînga).

Vigneta de la pag. 3 (sus). *Scribi la lucru.* Relief dintr-un mormînt de la Gizeh, lîngă Cairo (vechiul Memphis), din vremea dinastiei a V-a (asupra locului important ocupat de scribi — funcționari, în societatea veche egipteană, a se vedea, în text, pag. 17; cf. și, mai jos, nr. 17).

Vigneta de la pag. 29 (jos). *Udarea unei grădini cu ajutorul șadufei.* Frescă din mausoleul lui Irni, din vremea dinastiei a XIX-a (pentru detalii a se vedea în text, pag. 7).

În fund se vede intrarea într-un templu, căruia îi aparținea, împreună cu întinse domenii, grădina, toate lucrate de țărani liberi sau sclavi.

Planșele

1. *Harta Egiptului* (după Istoria Universală, publicată de Academia de științe a U. R. S. S.; a se vedea bibliografia sumară, pag. 31).

2. *Nilul mai jos de prima cataractă.* Fotografie. Vederea este luată mai jos de Assuan sau insula Elephantine, de unde — după cum am văzut — cei vechi socoteau că începe Egiptul propriu-zis. Cuprinsă între două deșerturi — arabic și libian — valea fertilă a Nilului era numită de vechii egipteni *kemi* sau *ta kemet* (pămînt negru), în opoziție cu *ta desher* (pămîntul roșu al deșertului). Această opoziție și-a găsit reflexul, pe plan religios, în lupta dintre Osiris și Seth.

Nu este lipsit, poate, de interes a sublinia că lungimea totală a acestei văi, de la Assuan pînă la deltă era de 700 km, pe o lățime variind între 25 și 50 km. La aceasta, se adăuga delta — un triunghi cu laturile de aproximativ 200 km (cf. și în text, pp. 5—6).

3. *Munci agricole.* Relief dintr-un mausoleu din Sheik — Said (epoca Regatului vechi). Cuprinde, după cum se poate vedea, scene diferite ale procesului muncii agricole, de la arat și însămînțat (sus, la mijloc), pînă la secerat (jos stînga). De reținut întrebuințarea berbecilor la îngroparea semințelor în pămînt (jos, dreapta). De altfel, animalele (mai ales taurii) erau întrebuințate și la treierat, adică la scoaterea boabelor prin călcarea în picioare. (Asupra tehnicii agricole la egiptenii antici, a se vedea și, în text, pag. 5).

4. *Plata arieratelor.* Relief din vremea dinastiei a V-a (pentru comentariu, a se vedea, în text, pag. 18).

5. *Munca în diferite ateliere meșteșugărești.* Frescă dintr-un mausoleu (al vizirului Rekhmira), din Theba, din vremea dinastiei a XVIII-a (cf., în text, pag. 9 sqq.). Se văd (de sus în jos) : pielari - cizmari, ebeniști (lucrători în lemn de abanos), mînuind un fel de burghie și piatra de lustruit ; apoi, dulgheri ; în sfîrșit, jos, topitori și turnători de metale (a se vedea și, mai jos, explicația planșei nr. 23).

6. *Război de țesut.* Frescă de la Beni-Hassan (mausoleul lui Hnumhetep), din vremea dinastiei a XII-a. (Pentru detalii, asupra țesătoriei în Egiptul antic, a se vedea, în text, pag. 10 sq.).

7. *Operații de schimb.* Relief colorat dintr-un mormînt din Sakkarah, din epoca Regatului vechi. După cum se vede, sîntem în plin schimb de produse (*troc*) (a se vedea și observațiile din text, pag. 11 și urm.).

La mijloc, în stînga, o „clientă" se tocmește cu un „vînzător" de pește, căruia îi oferă obiectele din lădița, pe care o are într-o mînă. Alături, poate, un „vînzător" de alifii, pentru care primește în schimb tot de la „clientă", două vase. La mijloc, în dreapta, schimb de prăjituri pe un colier, plus o pereche de sandale.

Jos, în stînga : un „vînzător" de obiecte de podoabă și un „vînzător" de undițe de pescuit, tocmindu-se cu „clienții" respectivi. În dreapta, o „piață" de legume, pentru care se oferă, în schimb, o pereche de coliere (primul „cumpărător") sau un evantai și o măturică (al doilea „cumpărător").

8. *Corabie comercială egipteană.* Relief din templul reginei Hatshepust de la Deir-el-Bahari (dinastia a XVIII-a). Nu este locul a ne întinde prea mult asupra personalității și domniei singulare a acestei misterioase regine. Vom aminti numai că, mai de grabă mătușă decît soră sau soție a lui Thutmes al III-lea, ea deține, în locul acestuia, mai întîi ca regentă, apoi ca adevărat faraon, puterea supremă în regatul egiptean (1504—1484 î.e.n.). Rupînd cu politica războinică a înaintașilor săi, ea se distinge printr-o intensă exploatare a carierelor și printr-o tot atît de intensă dezvoltare a relațiilor comerciale externe (asupra caracterului acestor relații, a se vedea, în text, pag. 11—12). Cea mai cunoscută dintre expedițiile sale comerciale este tocmai aceea, din care un aspect este imortalizat în relieful de față, adică expediția din *Punt* (Somalia de astăzi). De observat febrila activitate de încărcare a mărfurilor obținute (smirnă, aur, lemn de abanos etc.), evident în schimbul (adevărat troc) altor mărfuri, de cele mai multe ori produse ale meșteșugurilor egiptene (pumnale, coliere etc.).

Scanned with OKEN Scanner

9. *Ramses al II-lea atacînd o fortăreață siriană.* Relief din vremea acestui faraon (1298—1232 î.e.n.), aparținînd dinastiei a XIX-a (1320—1200 î.e.n.). După cum se știe, după izgonirea hicsoșilor și instaurarea Regatului nou, faraonii egipteni inaugurează o epocă de cuceriri și expansiune, mai ales în Asia. Culmi ale acestei politici sînt atinse sub Thutmes al III-lea (1504—1450 î.e.n.), în vremea dinastiei a XVIII-a (1580—1320 î.e.n.), și, mai ales, sub Ramses al II-lea, reprezentat în relieful despre care este vorba. Războinic încercat, el a fost însă și un fin diplomat (tratatul cu Khattusil al III-lea, regele hittiților), cum și un mare constructor. Dintre construcțiile rămase de la el, se impune, în special, mărețul templu săpat în stîncă de la Abu-Simbel.

10. *Tîrg de sclavi.* Relief din mausoleul lui Horemheb (1340(?)—1320 î.e.n.), ultimul faraon din dinastia a XVIII-a (1580—1320 î.e.n.). Grație politicii războinice inaugurate de faraonii din această dinastie, numărul sclavilor, proveniți mai cu seamă din prizonierii de război, crește tot mai mult, organizîndu-se, după cum se vede în acest relief, adevărate tîrguri de sclavi, în cazul de față, în mod evident, de origine etiopiană.

11. *Pedepsirea sclavului.* Frescă dintr-un mausoleu din epoca Regatului nou. O dată cu creșterea numărului sclavilor și dezvoltarea relațiilor sclavagiste, situația sclavilor se înrăutățește. Puși la muncile cele mai grele, mai ales în cariere, orice deficiență, cît de mică, era aspru pedepsită, bătaia deținînd, după cum se vede în imaginea noastră, un loc de mare cinste.

12. *În fața tribunalului lui Osiris.* Desen pe un papirus, care cuprinde o parte din cap. 125 din „Cartea morților". Desenul, din vremea dinastiei a XIX-a (1320—1200 î.e.n.), reprezintă așa-numita *psychostasie*, „cîntărirea inimii" celui mort. În dreapta, Osiris pe tron ascultă dezvinovățirea defunctului, verificată, în prezența lui Anubis, Thot și Maât, prin cîntărirea inimii sale. Dacă greutatea ei se contrabalansează, pe cîntarul din mijloc, cu adevărul, reprezentat printr-o pană sau statuia zeiței Maât, rezultatul, consemnat de zeul Thot, era primirea în rîndul celor drepți; dacă nu, chinuirea și, pînă la urmă, nimicirea.

Cu tot caracterul său formal, această judecată, în lumea de apoi, nu este mai puțin reflexul, fie și pe plan fantastic-religios, al aspirațiilor și luptei maselor pentru dreptate, întrupată în doctrina și cultul lui Osiris, zeul, de origine populară, al naturii care moare și reînvie.

13. *Piramida în trepte a lui Zeser.* Sakkarah. Dinastia a III-a (2778—2723 î.e.n.). Operă a arhitectului Imhotep, ea reprezintă, împreună cu alte cîteva, trecerea de la *mastaba* — prin suprapunerea a șase astfel de „bănci" — la tipul clasic, neted, al piramidei. Acest din urmă tip, bogat reprezentat, deși de dimensiuni din ce în ce mai mici și din material tot mai ușor, după marele efort constituit de cele trei mari piramide (cf., în text, pag. 24), durează pînă în vremea dinastiei a XVIII-a (1580—1320 î.e.n.), cînd este înlocuit cu mormîntul subteran, așa-numitul *hypogeu*.

14. *Sarcofag cu mumia sa.* Găsit în incinta templului de la Deir-el-Bahari.

Scanned with OKEN Scanner

Inspirată din cultul morților și, în special, din cultul lui Osiris, practica mumificării este generalizată tot mai mult, mai ales în urma relativei democratizări intervenite în epoca Regatului mijlociu (cf., în text, pp. 21—22). Potrivit descrierilor păstrate (Herodot, II, 86—88; Diodor, I, 91—92), confruntate cu descoperirile arheologice, mumificarea consta în îmbălsămarea corpului celui mort cu tot felul de substanțe antiseptice și aromate (natran, smirnă, rășină etc.), și înfășurarea lui în fîșii de pînză de in.

Sarcofagul, în care se punea mumia împreună cu diferite talismane și alte obiecte și care reproducea, adesea, pe capacul frumos ornamentat, chipul defunctului, era așezat într-un mormînt, mai sărac sau mai bogat, după starea celui decedat (cf., în text, pag. 24).

15. *Templul lui Horus de la Edfu (vechea Apollinopolis).* Deși din epocă hellenistică, el este construit întru totul după schema clasică a templului egiptean (cf. descrierea de la pag. 23 și urm.). Dezgropat, încă de la 1864, de către Mariette, el este, fără îndoială, unul dintre cele mai mari și, cu siguranță, cel mai bine păstrat dintre templele egiptene antice. De remarcat, în primul rînd, monumentalii piloni de la intrare, lungi fiecare de 75 m și înalți de 35 m.

16. *Aleea sfincșilor și obeliscul de la Karnak (Theba).* Epoca dinastiei a XIX-a (1320—1200 î.e.n.). Legînd templul de la Karnak (la nord de Theba) cu cel de la Luxor (la sudul acestui oraș), aleea constă din două șiruri de sfincși cu capete de berbeci, animale consacrate, ca și templele respective, lui Amon, atotputernica divinitate dinastică, începînd cu dinastia a XI-a (2160—2000 î.e.n.), respectiv Regatul mijlociu (2150—1580 î.e.n.).

Tot acestei divinități, care absoarbe vechea divinitate solară Ra, devenind astfel Amon-Ra, îi este consacrat și obeliscul, a cărui zveltă siluetă se vede în fund.

17. *Scrib șezînd.* Statuie de lemn din epoca Regatului vechi. De remarcat încordarea, pe care o trădează atît ochii, cît și fața, în această cu adevărat celebră capodoperă a artei egiptene antice (asupra rolului scribilor în viața socială a Egiptului vechi, a se vedea, în text, pag. 17; cf. și explicația la vignetă de la pag. 3).

18. *„Capul satului".* Statuie de lemn găsită la Sakkarah. A fost numită astfel (în arabă *Sheikh-el-Beled*), de către lucrători, în momentul descoperirii, din cauza înfățișării sale impunătoare. Nu lipsită de șiretenie, expresia feței trădează bunăstare și încredere în sine, în maniera realistă, caracteristică artei din vremea Regatului vechi.

19. *Amenemhet al III-lea.* Statuia din calcar a faraonului cu acest nume (1850—1800 î.e.n.) aparținînd dinastiei a XII-a (2000—1785 î.e.n.), din vremea Regatului mijlociu. Găsită la Havra, este una din cele mai expresive realizări ale plasticii egiptene, în epoca sa de maximă înflorire.

20. *Dansatoare.* Relief dintr-un mausoleu din vremea dinastiei a VI-a. Destinat, ca și alte reliefuri inspirate din viața defunctului respectiv, de a-i asigura acestuia, și în viața de dincolo, tot belșugul și confortul, el se caracterizează prin grație și suplețe.

21. *Regina Nefertiti.* Calcar colorat din vremea dinastiei a XVIII-a. „Frumoasa venită", cum se traduce numele Nefertiti, era, poate de

Scanned with OKEN Scanner

origine mitaniană (asiatică), ca și cultul discului solar (aton), introdus de soțul său, faraonul Amenophis IV — Akhnaton (1370—1352 î.e.n.). Acestei revoluții religioase, îndreptate împotriva atotputerniciei clerului theban al lui Amon, îi corespunde, pe plan artistic — așa cum se poate vedea — o artă nouă, mai liberă și de un realism mergînd, uneori, pînă la naturalism, care nu se dă în lături de la exprimarea chiar și a defectelor.

22. *Inscripție hieroglifică.* Placă funerară din vremea dinastiei a XI-a (2160(?)—2000 î.e.n.). Cunoscută încă de la sfîrșitul mileniului IV, ca o invenție independentă, așa cum arată semnele adoptate, scrierea egipteană este, la început, strict pictografică, pentru ca, foarte repede, să combine semnele reprezentînd cuvinte *(pictograme),* cu semne silabice și chiar alfabetice. După materialul întrebuințat pentru scris și după epoci, scrierea egipteană a cunoscut trei forme: 1. *scrierea hieroglifică,* întrebuințată pe monumente din material durabil; 2. *scrierea hieratică,* întrebuințată, în toate epocile pe papirus; 3. *scrierea demotică,* folosită, pentru nevoile curente, însă într-o epocă destul de tîrzie.

Cunoscută din ce în ce mai puțin și, pînă la urmă, uitată, scrierea egipteană a fost descifrată, după mai multe încercări infructuoase, de către Fr. Champollion (1790—1832), folosindu-se în primul rînd, o inscripție bilingvă (în egipteană și în greacă), găsită la Rosette.

In toate aceste feluri de scriere, vocalele nu se întrebuințau, iar citirea se făcea sau de sus în jos sau de la dreapta la stînga.

23. *Text dintr-un manual de geometrie și schema poziției stelelor.* Din epoca Regatului nou (cf., în text, pag. 26 și urm.).

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINSUL

	Pag.
Civilizația Egiptului antic (textul)	3
Scurtă bibliografie	31
Explicarea ilustrațiilor	33
Planșele	41

Scanned with OKEN Scanner

Tehnoredactor: Teodorescu Ion
Corector: Bancu Ingrid

Dat la cules: 21. 11. 1957. Bun de tipar: 3. 02. 1958. Tiraj 10 000 + 150 exemplare. Hîrtie semivelină sat. de 65 gr/mp. Format: 54×84/16. Coli editoriale: 3.03. Coli de tipar: 2,50 + 23 planșe. A: 03129/1957. Pentru bibliotecile mari indicele de clasificare: 9(32). Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 9.

Tiparul executat la Întreprinderea Poligrafică Craiova, Bd. Mihai Viteazu nr. 4, Craiova—R. P. R.

Scanned with OKEN Scanner

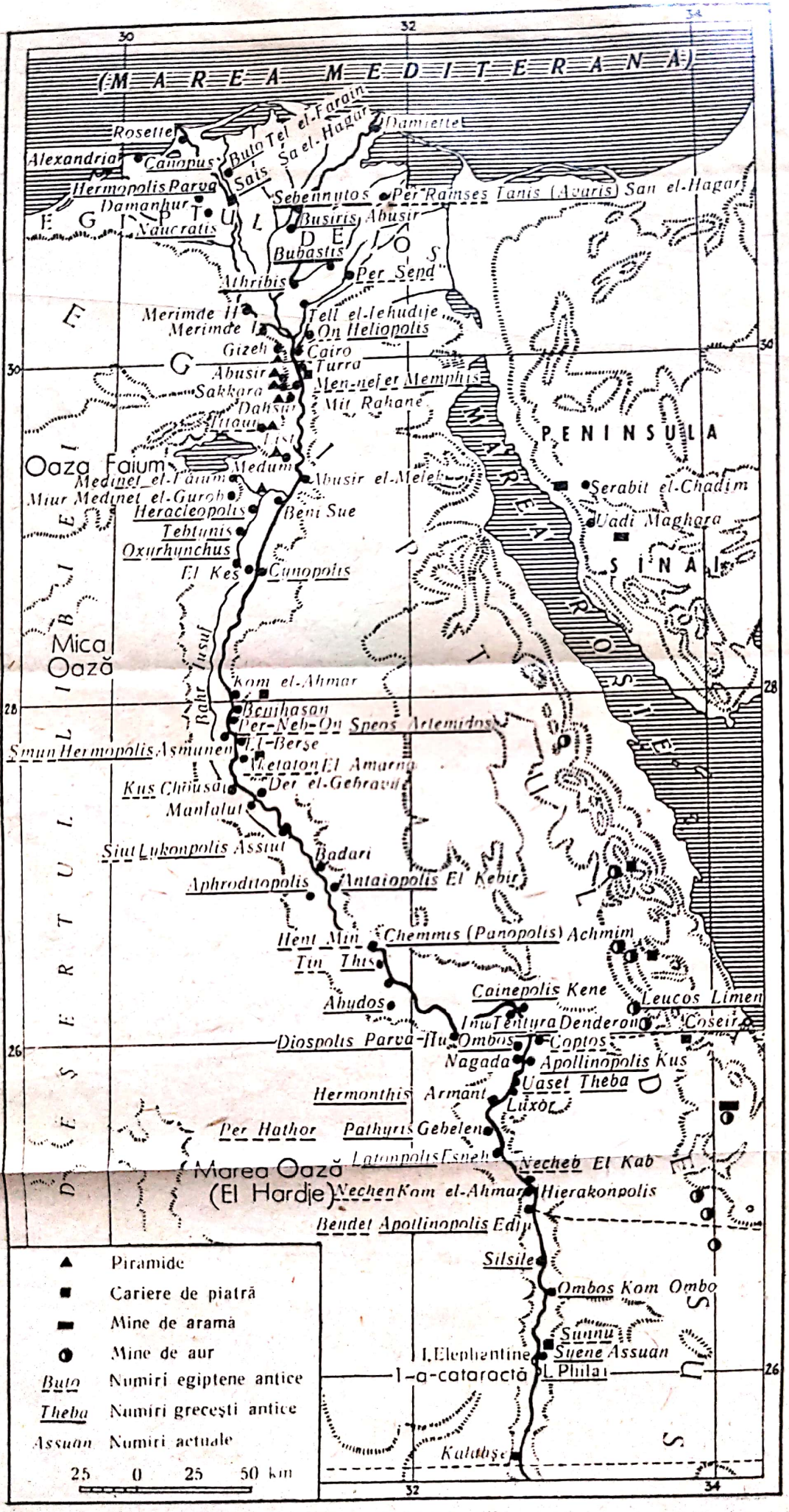

Fig. 1. Harta Egiptului antic

Scanned with OKEN Scanner

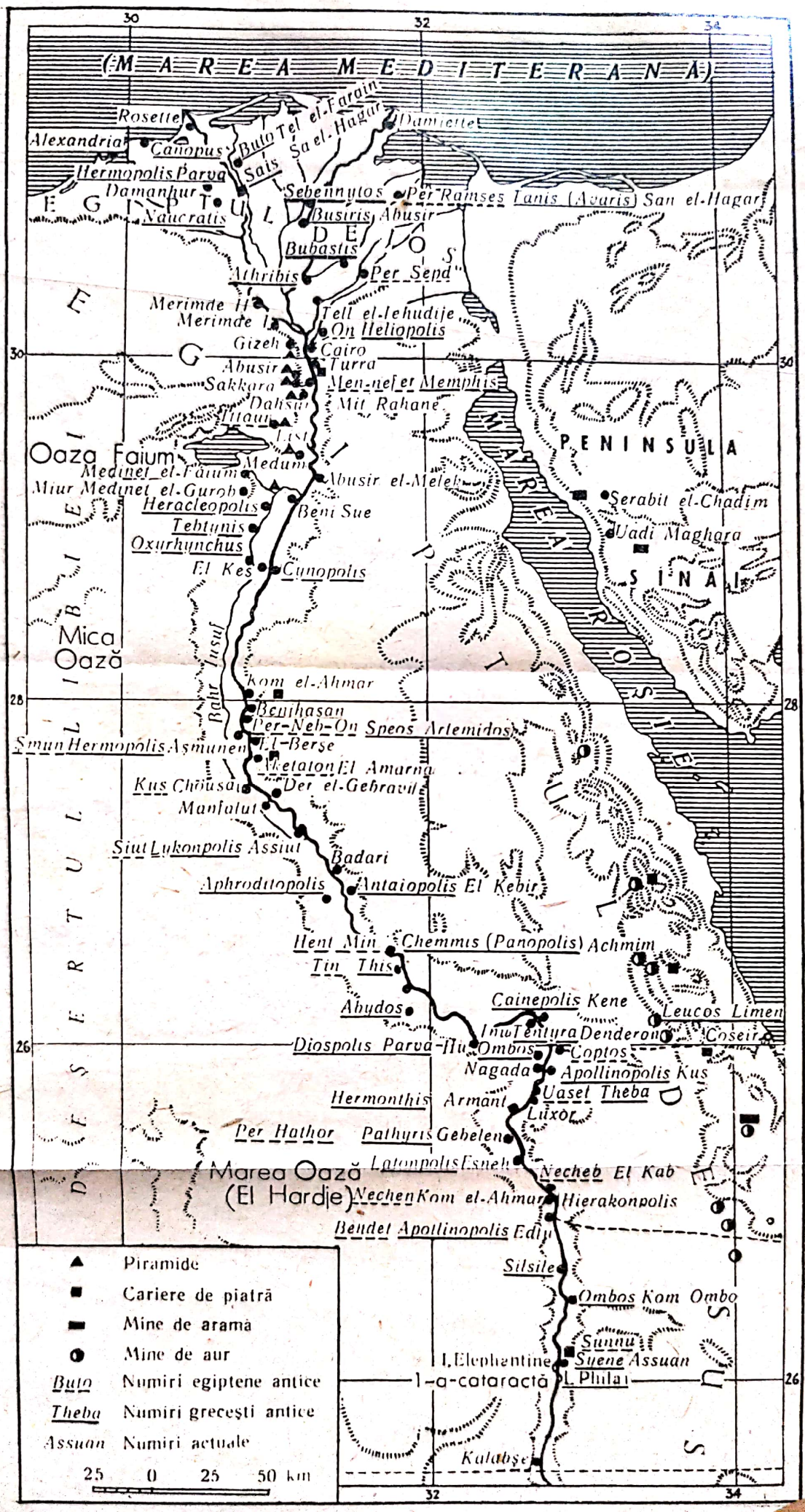

Fig. 1. Harta Egiptului antic

Scanned with OKEN Scanner

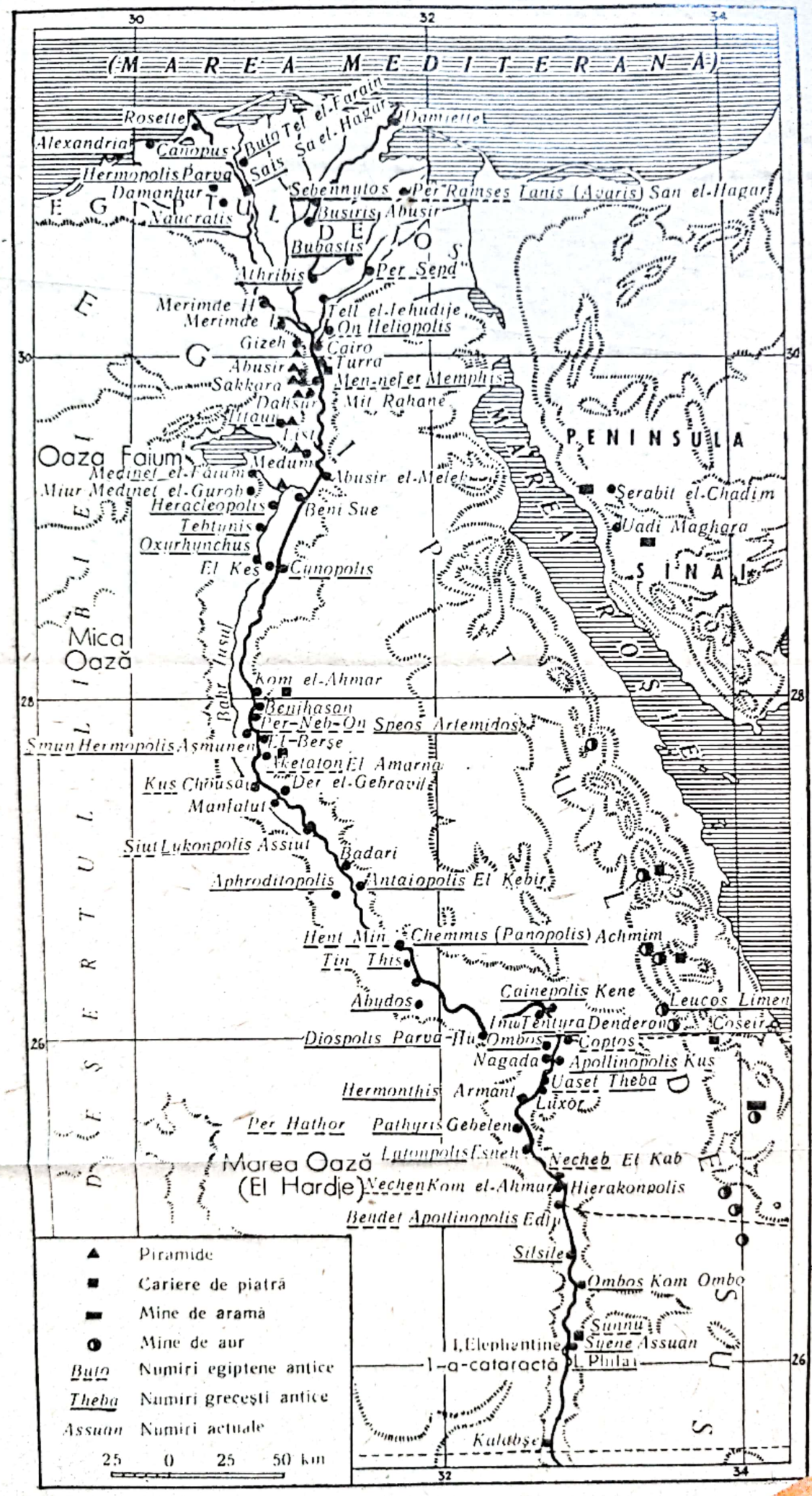

Fig. 1. Harta Egiptului antic

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 2. Nilul mai jos de prima cataractă

Scanned with OKEN Scanner

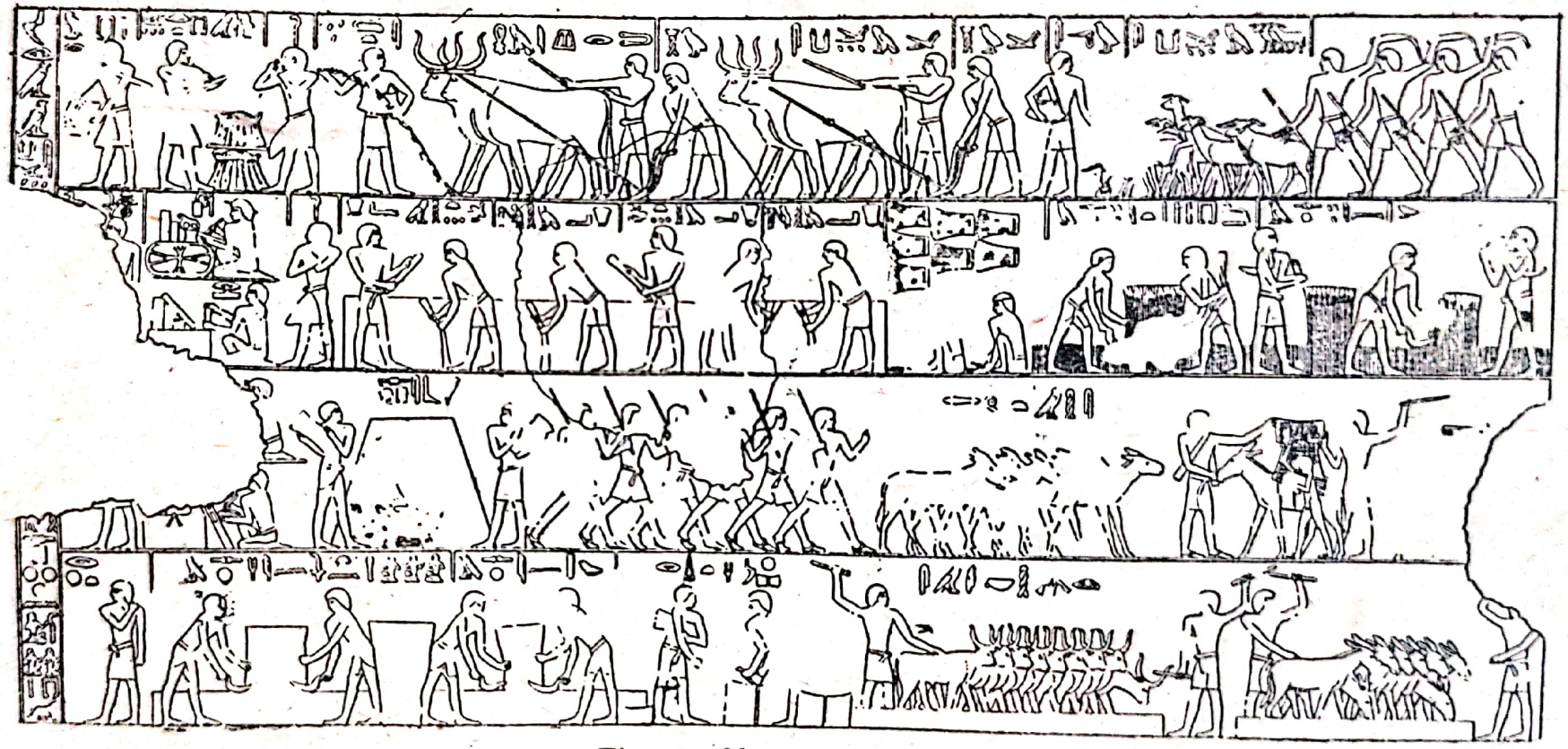

Fig. 3. Munci agricole

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 4. Plata arieratelor

Scanned with OKEN Scanner

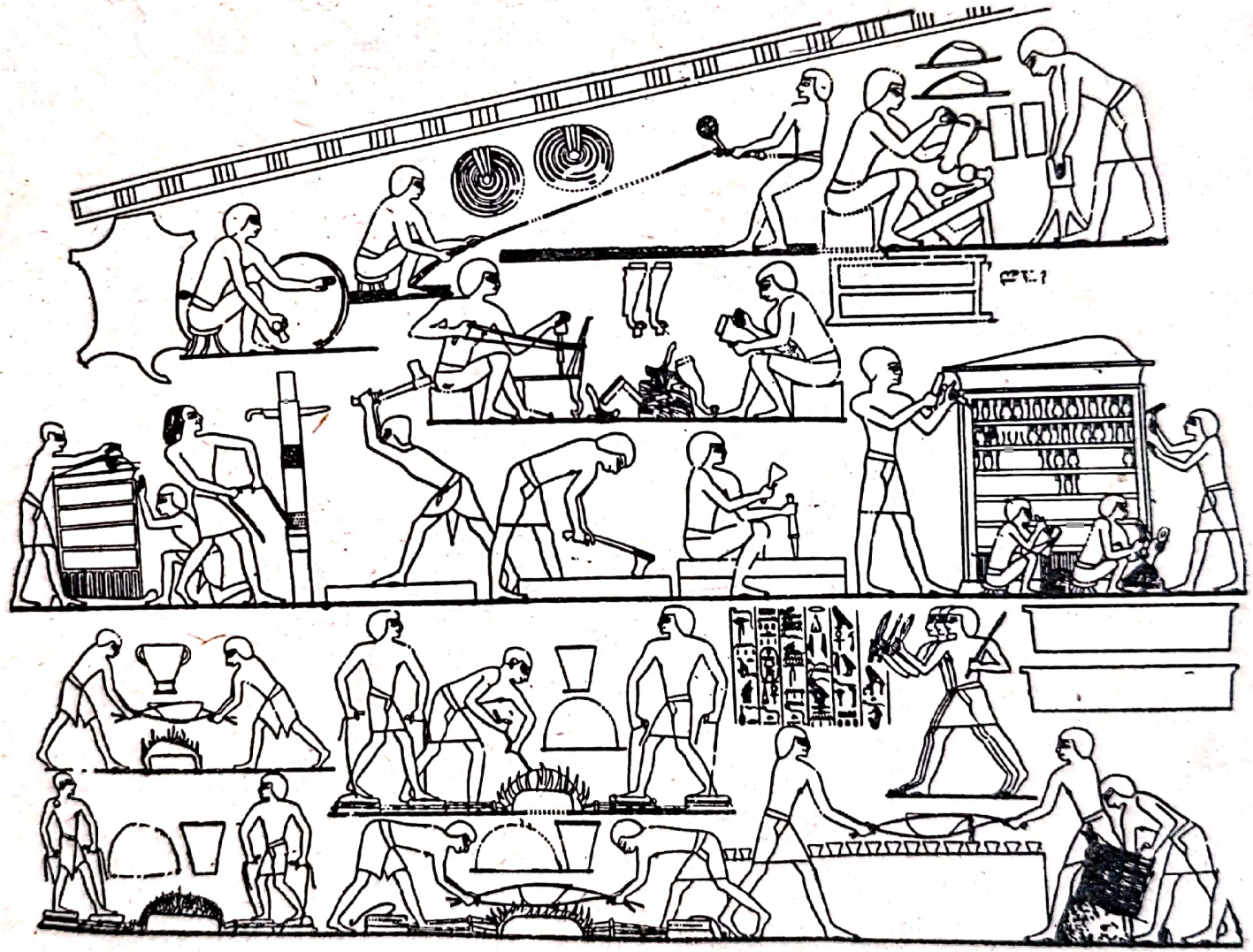

Fig. 5. Munca în diferite ateliere meşteşugăreşti

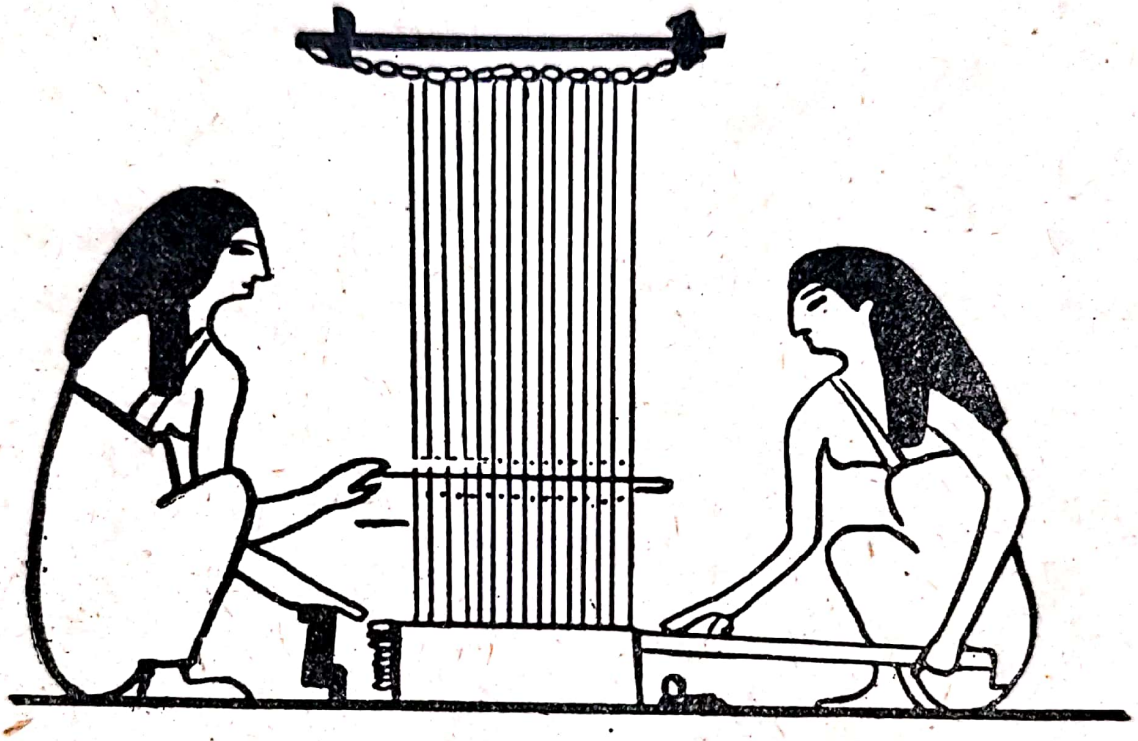

Fig. 6. Război de țesut

Scanned with OKEN Scanner

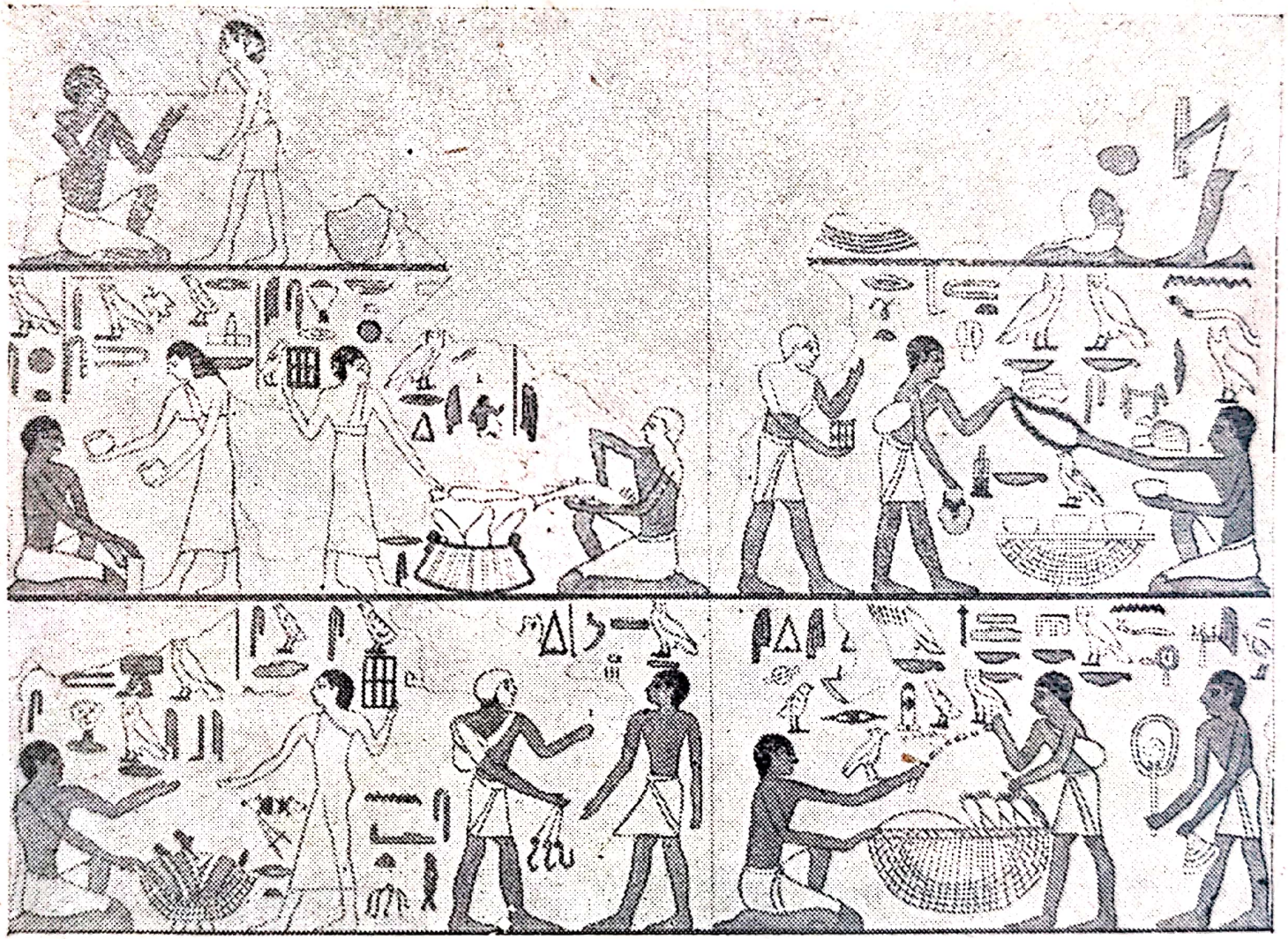

Fig. 7. Operații de schimb

Scanned with OKEN Scanner

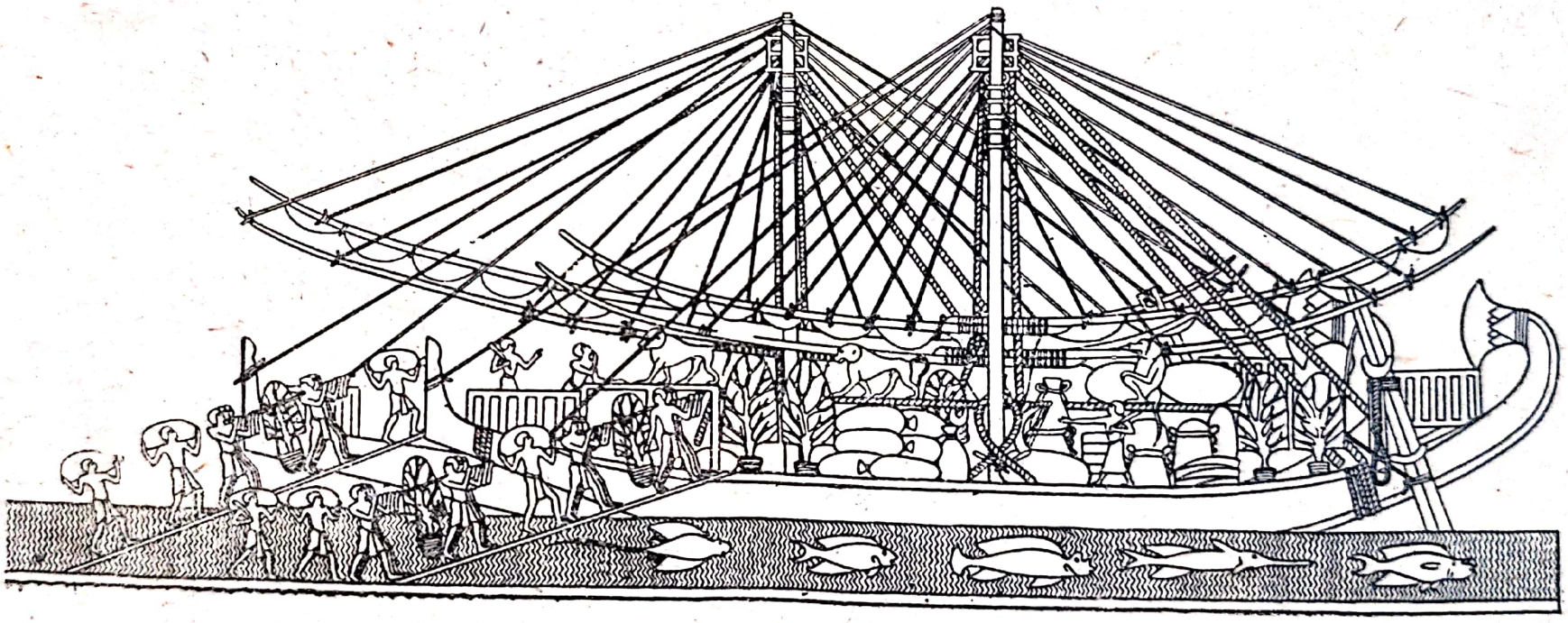

Fig. 8. Corabie comercială egipteană

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 9. Ramses al II-lea atacînd o fortăreaţă siriană

Fig. 10. Tîrg de sclavi

Scanned with OKEN Scanner

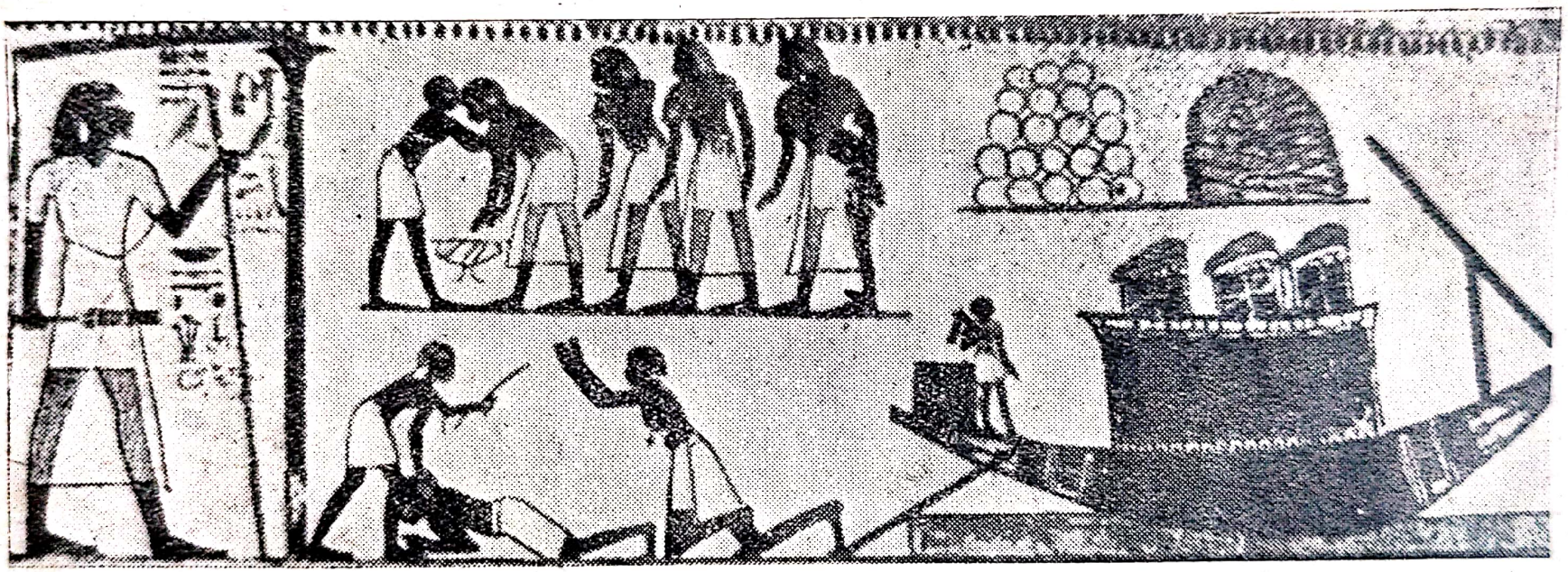

Fig. 11. Pedepsirea sclavului

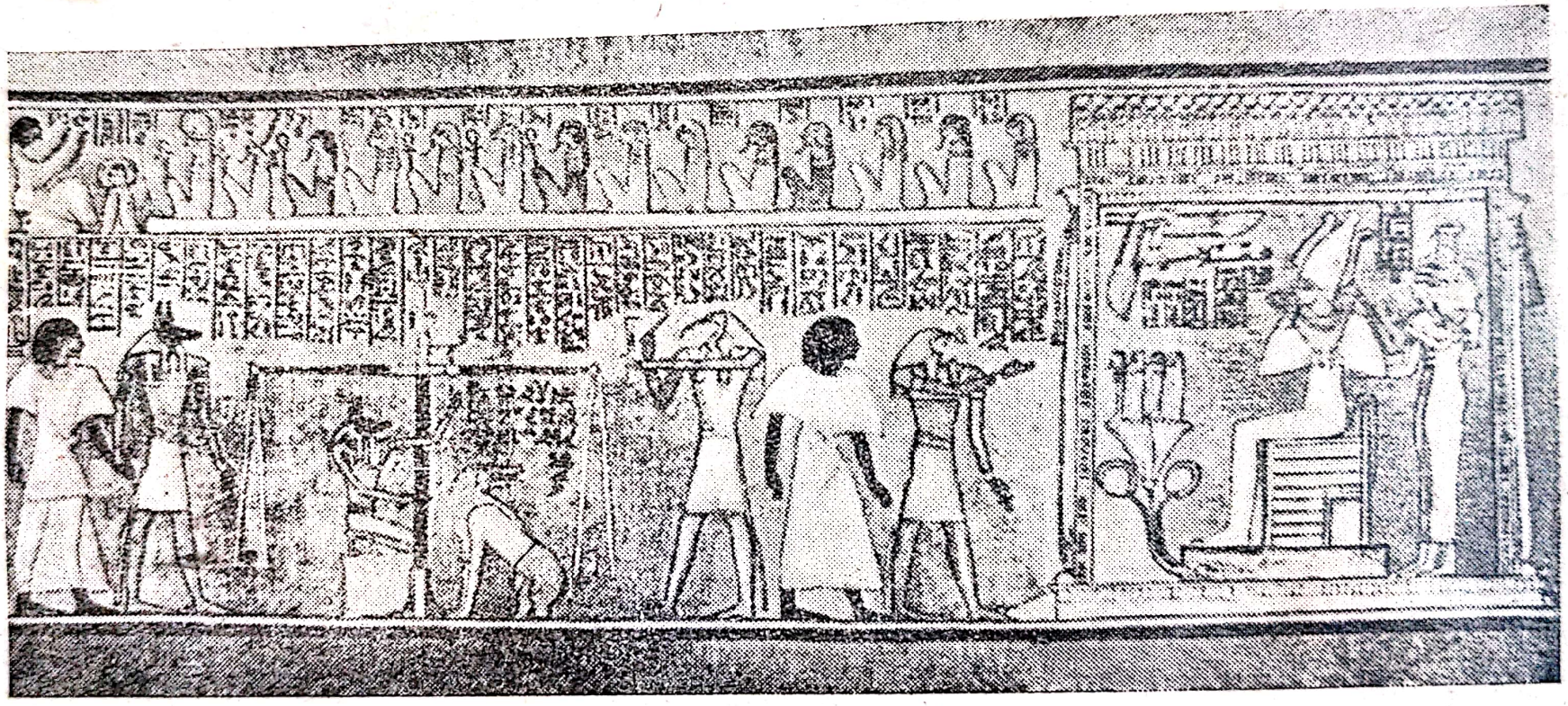

Fig. 12. În fața tribunalului lui Osiris

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 13. Piramida în trepte a lui Zeser

Scanned with OKEN Scanner

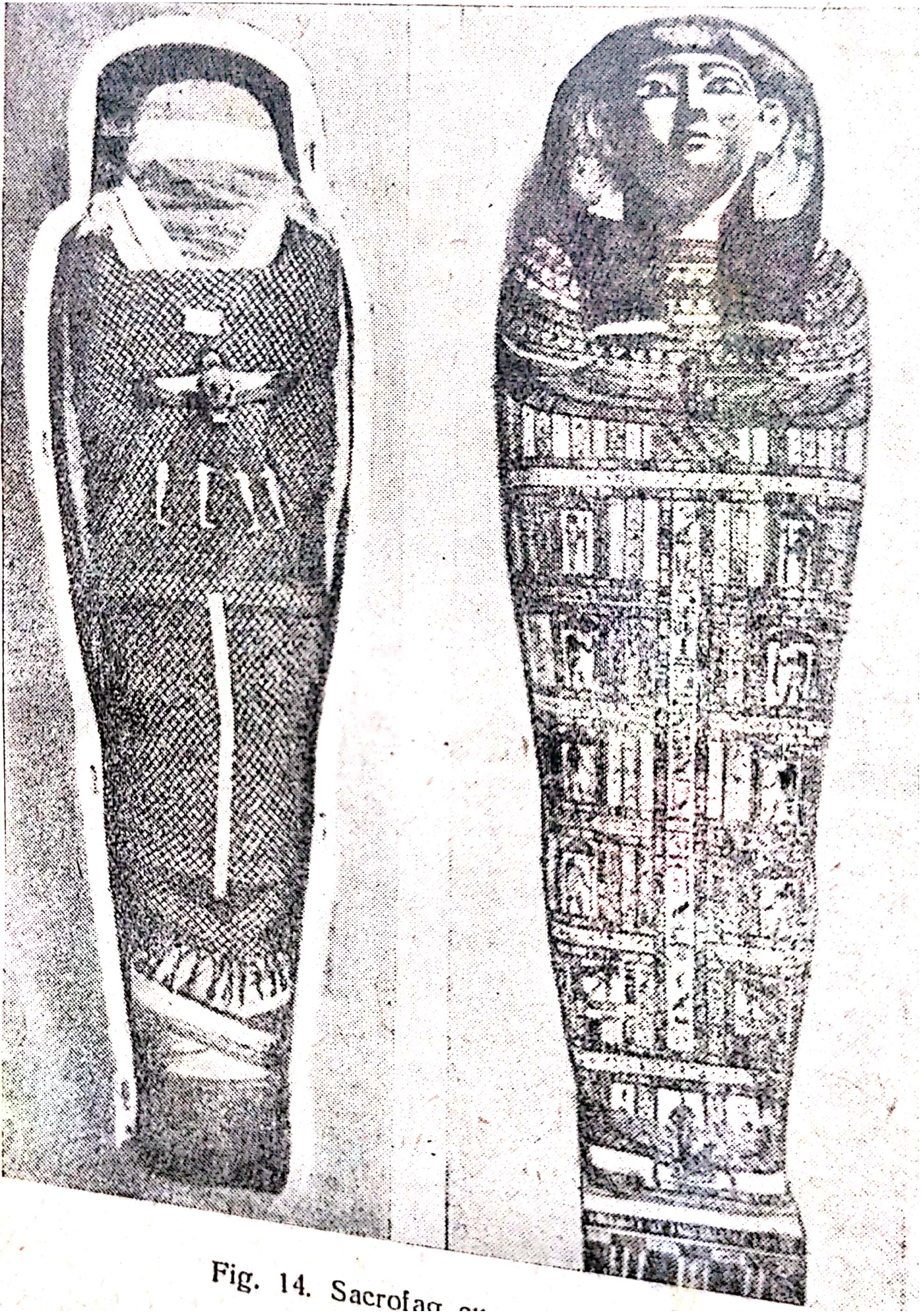

Fig. 14. Sacrofag

Scanned with OKEN Scanner

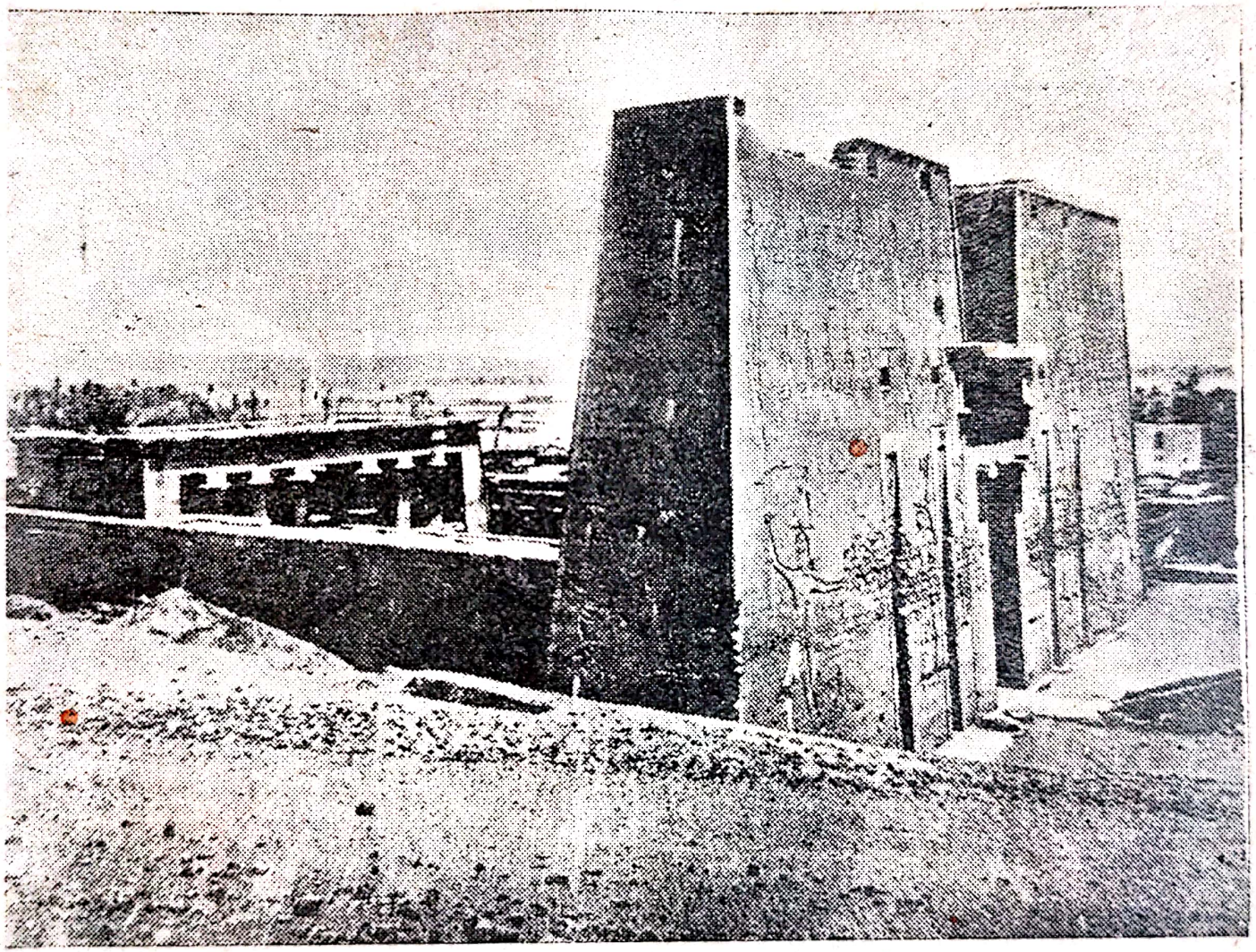

Fig. 15. Templul lui Horus de la Edfu

Scanned with OKEN Scanner

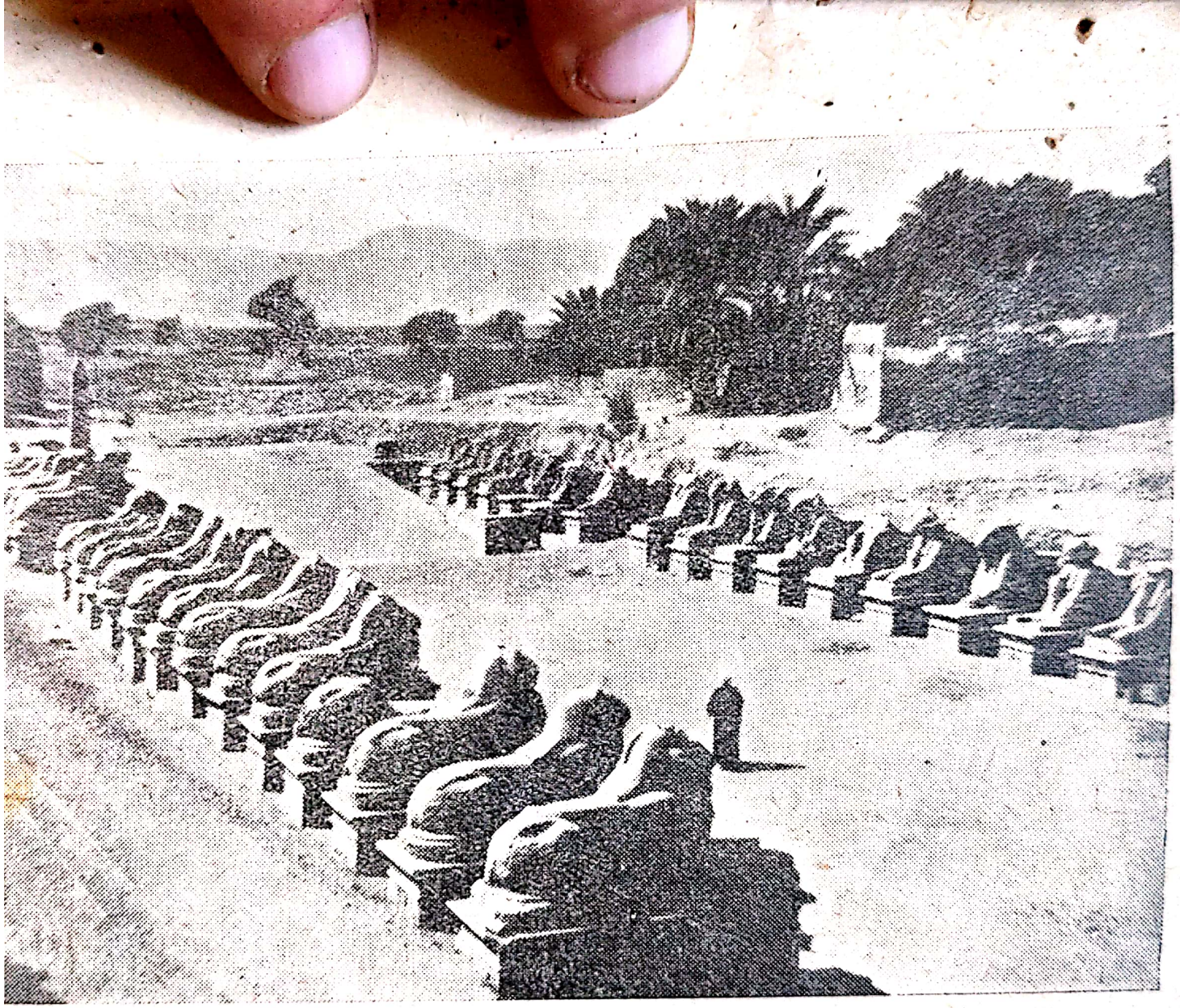

Fig. 16. Aleea sfincșilor și obeliscul de la Karnak (Theba)

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 17. Scrib șezînd

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 18. „Capul satului“

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 19. Amenemhet al III-lea

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 20. Dansatoare

Scanned with OKEN Scanner

Fig. 21. Regina Nefertiti

Scanned with OKEN Scanner

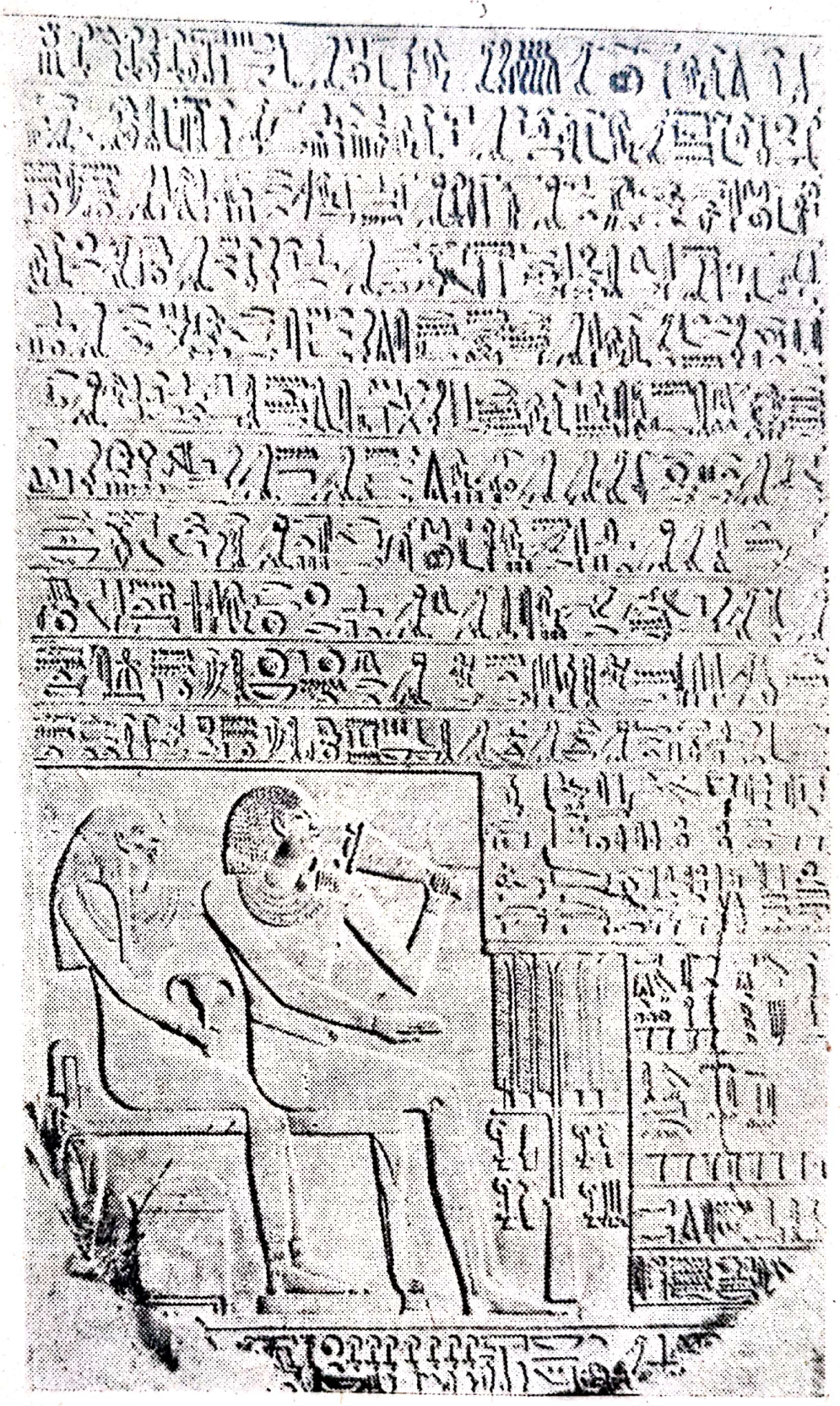

Fig. 22. Inscripție hieroglifică

Scanned with OKEN Scanner

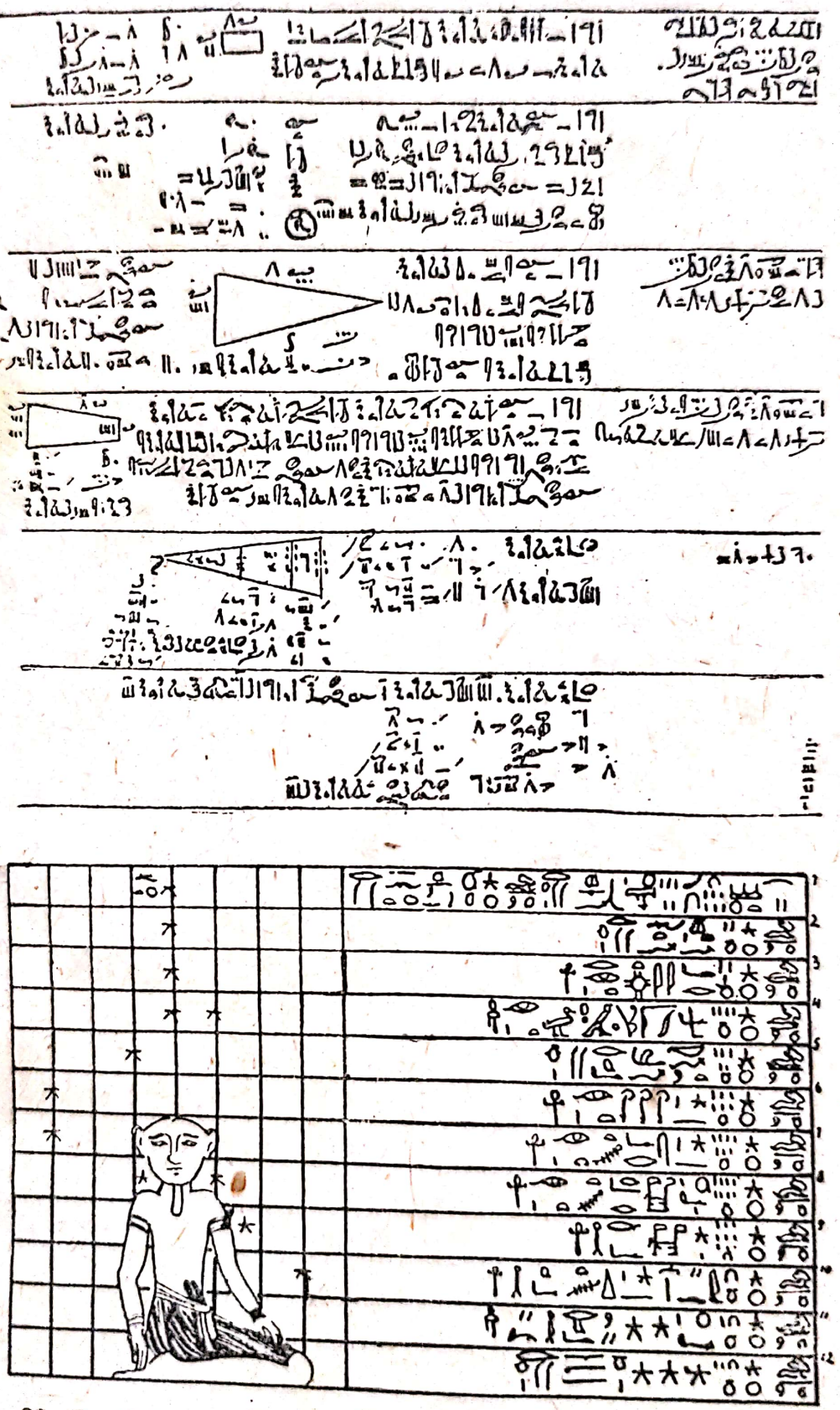

Fig. 23. Text dintr-un manual de geometrie și Schema poziției stelelor

ÎN EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
AU APĂRUT
următoarele lucrări:

M. ROLLER	— Eroicul și singerosul an 1907
M. KANDEL	— Jan Huss și mișcarea hussită
J. LESPEZEANU și I. MARCU	— Ioan de Hunedoara
ȘTEFAN PASCU	— Răscoala țăranilor din 1784 de sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan
D. TUDOR	— Cea mai mare răscoală a sclavilor, răscoala lui Spartacus

Lei 1,75

Scanned with OKEN Scanner